

**Materiały
edukacyjne**

POWSTANIA ŚLĄSKIE 1919–1921

**do wystawy
elementarnej**

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

POWSTANIA ŚLĄSKIE 1919-1921

Materiały edukacyjne
do wystawy elementarnej
Instytutu Pamięci Narodowej

Oddziałowe Biuro Edukacji
Narodowej IPN w Katowicach

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Katowice 2026

POWSTANIA ŚLĄSKIE 1919–1921

Materiały edukacyjne do wystawy elementarnej Instytutu Pamięci Narodowej

Wydawnictwo przygotowane przez Oddział Instytutu Pamięci
Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi
Polskiemu w Katowicach, ul. Józefowska 102, 40–145 Katowice,
Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej w Katowicach

Wystawa: Aleksandra Korol-Chudy

Moduł edukacyjny: Angelika Blinda

Strefa edukacji: Angelika Blinda, Aleksandra Korol-Chudy, Ryszard Mozgól

Recenzja merytoryczna: dr Mirosław Węcki

Recenzja materiału edukacyjnego: Michał Masłowski

Podziękowania: Jan Kwaśniewicz, Grzegorz Grześkowiak, Tomasz Buja,
Ewelina Małachowska, dr Kornelia Banaś, Adam Kurus, Marek Łukasik

Fotografie i dokumenty ze zbiorów: Archiwum Archidiecezjalnego
w Katowicach, Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny – oddział
Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu, Muzeum 2 Korpusu w Józefowie, Muzeum
Górnośląskiego w Bytomiu, Francuskiej Biblioteki Narodowej, Biblioteki Śląskiej
w Katowicach, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Ośrodka Karta, Narodowego
Archiwum Cyfrowego, Grzegorza Grześkowiaka

Na okładce: powstańcy z oddziału sformowanego na terenie powiatu
katowickiego w III powstaniu śląskim, 1921 r. (ze zbiorów Archiwum
Archidiecezjalnego w Katowicach) oraz mapa górnośląskiego obszaru
plebiscytowego (ze zbiorów Biblioteki Narodowej)

Projekt graficzny i skład w oparciu o layout wystaw elementarnych:
Aleksandra Korol-Chudy

Druk: Wydawnictwo Dukle, Bytom

Nakład: 2 tys. egzemplarzy

Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione.

© Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Katowicach

Katowice 2026

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

SPIS TREŚCI

5	Wystawy elementarne Instytutu Pamięci Narodowej
7	Polska myśl narodowa na Górnym Śląsku
10	Wersalskie decyzje
13	Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska
16	I powstanie śląskie
19	Alianci na Górnym Śląsku
23	Przygotowania do plebiscytu
27	II powstanie śląskie
31	Polska dla Śląska!
34	Plebiscyt
38	III powstanie śląskie
41	Bój o Górę świętej Anny
45	Podział Górnego Śląska
48	Objęcie Górnego Śląska
51	Upamiętnienie
54	Bilans
56	Kalendarium
58	Moduł edukacyjny
72	Wybrana bibliografia
74	Polecamy

▼ Powstańcy z oddziału sformowanego na terenie powiatu katowickiego
w III powstaniu śląskim, 1921 r. (ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach)

Wystawy elementarne Instytutu Pamięci Narodowej

Kilka słów o projekcie

Wystawy elementarne są projektem edukacyjnym IPN, którego celem jest wsparcie osób zajmujących się edukacją historyczną poprzez udostępnienie im materiałów przybliżających podstawowe zagadnienia z zakresu historii Polski XX w. Ekspozycje te prezentują wybrane tematy w oparciu o aktualny stan badań naukowych i wypełniają lukę w treściach dotyczących najważniejszych wydarzeń historycznych. Składają się z kilkunastu plansz, bogatych w ikonografię i zawierających wyłącznie podstawowe informacje. Można je obejrzeć na stronie internetowej (edukacja.ipn.gov.pl) lub ściągnąć w postaci pliku pdf w jakości odpowiedniej do druku bądź do wykorzystania w wersji cyfrowej. Wystawy elementarne są budowane w oparciu o szablونową i rozpoznawalną szatę graficzną, dzięki czemu tworzą jednolitą bazę pomocy edukacyjnych.

Jednym z tematów opracowanych w ramach wystaw elementarnych są wydarzenia związane z walką o przyłączenie Górnego Śląska do Polski w latach 1919–1922. Wystawa elementarna „Powstania śląskie 1919–1921” przybliża te wydarzenia – od kształtowania się polskiego ruchu narodowego na Górnym Śląsku, poprzez działania dyplomatyczne po I wojnie światowej i trzy powstania śląskie, kończąc na podziale Górnego Śląska i włączeniu jego części do II Rzeczypospolitej. Elementem wzbogacającym plansze wystawy są *Materiały edukacyjne do wystawy elementarnej Instytutu Pamięci Narodowej*, w których oprócz broszurowej wersji ekspozycji zamieszczono propozycje ułatwiające zbudowanie samodzielnej lekcji poświęconej tej tematyce. Broszura została uzupełniona aparatem dydaktycznym w postaci tekstów źródłowych, ćwiczeń i proponowanych tematów esejów, które można wykorzystać w pracy nauczyciela.

Ryszard Mozgol

Naczelnik Oddziałowego Biura Edukacji Narodowej IPN w Katowicach

Wskazówki jak korzystać z „Materiałów edukacyjnych do wystawy elementarnej IPN”

- ▶ Korzystając z *Materiałów edukacyjnych...*, warto zwrócić uwagę na ich części składowe, które znacznie ułatwią Państwu pracę i pozwolą zmaksymalizować jej efekty.
- ▶ Broszura zawiera całą wystawę elementarną, czyli szesnaście plansz z tytułami odnoszącymi się do przedstawianego zagadnienia.
- ▶ Materiał historyczny przedstawiany na wystawie nie rozgranicza poziomu treści przeznaczonych do prezentacji w klasach szkoły podstawowej i ponadpodstawowej.
- ▶ Po każdej planszy zamieszczono moduł *Strefa edukacji*, pozwalający na łatwiejsze przygotowanie się do omówienia tej części wystawy. *Zwróć uwagę na...* umożliwia uporządkowanie toku narracji w oparciu o najważniejsze zagadnienia, odnosząc się do tekstu wystawy i materiału ikonograficznego. *Czy wiesz, że...* pozwala na rozszerzenie i wzbogacenie informacji, bez konieczności sięgania po dodatkowe opracowania.
- ▶ Ostatnia plansza wystawy (s. 54) zawiera bilans wydarzeń, przedstawiający w ujęciu statystycznym fakty historyczne. W broszurze została ona wzbogacona o kalendarium wydarzeń z lat 1918–1922 (s. 56–57), dotyczące walki o przyłączenie Górnego Śląska do Polski.
- ▶ Wydawnictwo kończy moduł edukacyjny, stanowiący propozycję rekapitulacji materiału zawartego w wystawie. Składa się on z ćwiczeń dla ucznia lub słuchacza o zróżnicowanym stopniu trudności, gotowych do wykorzystania w trakcie zajęć edukacyjnych. Dla odbiorcy na ponadpodstawowym poziomie edukacji przygotowano propozycje tematów esejów oraz pracę z tekstami i materiałami źródłowymi.
- ▶ W *Materiałach edukacyjnych...* zamieszczono również spis najnowszych publikacji poświęconych tematyce związanej z powstaniami śląskimi, propozycje gotowych materiałów edukacyjnych i popularyzatorskich, które można znaleźć w Internecie, a także tytuły wystaw, adresy portali tematycznych i wykaz muzeów posiadających najważniejsze ekspozycje stałe poświęcone tematyce powstańczej.

Powodzenia!

POLSKA MYŚL NARODOWA NA GÓRNYM ŚLĄSKU

W XIX w. na Górnym Śląsku, znajdującym się w granicach Cesarstwa Niemieckiego, zaczęła kształtować się polska świadomość narodowa. Powstawały organizacje kultywujące narodowe tradycje, pielęgnujące historię i mowę. Do ożywienia polskości istotnie przyczynił się Kościół katolicki. Polski charakter miała przede wszystkim górnośląska wieś. W spisie ludności z 1910 r. 53% z ponad 2,2 milionów mieszkańców rejencji opolskiej podało język polski jako macierzysty, a zdecydowanie polskimi powiatami były te, leżące we wschodniej części regionu. Klęska Niemiec podczas I wojny światowej oraz odradzenie się państwa polskiego ożywiły nadzieje wielu mieszkańców Górnego Śląska na przyłączenie tego terenu do Rzeczypospolitej.

***„Zasługę mojego uświadomienia narodowego
przypisać muszę moim hakatystycznym
profesorom w gimnazjum w Katowicach,
którzy zohydowaniem wszystkiego co polskie
i co katolickie wzbudzili we mnie ciekawość
do książki polskiej, z której pragnąłem się
dowiedzieć, czym jest ten łzony
i poniżany naród, którego językiem
w mojej rodzinie mówiłem”.***

Wojciech Korfanty, *Odezwa do ludu śląskiego*, 1927 r.

7
16687

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- zmieniającą się przynależność państwową Górnego Śląska jako krainy pogranicza, leżącej przez całe wieki na styku wpływów kulturowych i politycznych Czech, Niemiec i Polski
- czynniki wpływające na kształtowanie się polskiej świadomości narodowej na tym terenie, szczególną rolę Kościoła katolickiego, a na przełomie XIX i XX w. wpływów ideowych z Wielkopolski
- sytuację polskojęzycznej części Górnoszlązaków w okresie „Kulturkampfu”
- działalność Wojciecha Korfanteo, jego rolę w walce o prawa polskojęzycznych Górnoszlązaków i wkład w odzyskanie niepodległości przez Polskę
- przejście polskich działaczy narodowych od walki o kulturę do walki o oderwanie regionu od Niemiec i połączenie go z odradzającą się Polską

Czy wiesz, że...

- Wojciech Korfanty przyszedł na świat 20 kwietnia 1873 r. w miejscowości Sadowa (obecnie dzielnica Siemianowic Śląskich) w typowej górnośląskiej rodzinie. Do tego, aby zostać Polakiem, przekonała go nachalna propaganda w niemieckiej szkole. Jego przyjacielem ze szkolnej ławy był Konstanty Wolny, który został w II Rzeczypospolitej pierwszym marszałkiem Sejmu Śląskiego (zob. s. 50). W pierwszych latach aktywności politycznej Wojciech Korfanty związał się z ruchem narodowym. Od 1903 r. był m.in. posłem do niemieckiego parlamentu. Za swoją odwagę cywilną i bezkompromisową postawę był znienawidzony przez szowinistyczne środowiska niemieckie. W okresie powstania wielkopolskiego stał się jednym z najważniejszych polityków Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu (zob. s. 15). W II Rzeczypospolitej został wicepremierem, ministrem i posłem na sejm. Po 1926 r. stał się wrogiem rządzącego obozu sanacyjnego. Zmarł 17 sierpnia 1939 r. w Warszawie. Został pochowany w grobowcu rodzinnym na katowickim cmentarzu przy ul. Francuskiej.

- ◀ 25 października 1918 r. Wojciech Korfanty, poseł Reichstagu i przywódca polskiego ruchu narodowego na Górnym Śląsku, wygłosił przemówienie w niemieckim parlamencie, w którym żądał przyłączenia części ziem Górnego Śląska do Polski. W tym samym tonie wypowiedzieli się polscy delegaci na rozpoczętej 18 stycznia 1919 r. konferencji pokojowej w Paryżu. Na zdjęciu Wojciech Korfanty, jesień 1919 r. (ze zbiorów Francuskiej Biblioteki Narodowej)

WERSALSKIE DECYZJE

Na mocy postanowień traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 r. uzgodniono, że o przyszłości Górnego Śląska zdecyduje plebiscyt. Do czasu wejścia w życie zapisów traktatu władzę na przyszłym obszarze plebiscytowym sprawowała suwerennie administracja niemiecka. W listopadzie 1918 r. na Górny Śląsk przybyła niemiecka 117. Dywizja Piechoty, która wkrótce została wsparta przez szereg oddziałów ochotniczych. Siły te, dowodzone przez gen. Karla Höfera, nazywano potocznie Grenzschutzem (ochroną pogranicza). Wraz z policją miały one zapobiec wybuchowi rewolucji, jak i próbom przyłączenia tego regionu do Polski. W pierwszej połowie 1919 r. doszło do nasilenia prześladowań polskich działaczy narodowych.

▼ Początkowo Komisja do spraw polskich, utworzona przez Radę Najwyższą konferencji pokojowej, postanowiła przychylić się do polskich aspiracji i przyznać Górny Śląsk Polsce. Ujawnienie tej informacji wiosną 1919 r. spowodowało masowe protesty Niemców. Na zdjęciu demonstracja za pozostawieniem Górnego Śląska przy Niemczech na pl. Moltkego (dziś Jana III Sobieskiego) w Bytomiu (ze zbiorów Muzeum Górnos Śląskiego w Bytomiu)

▲ Górnośląski obszar plebiscytowy w dużej mierze pokrywał się z granicami rejencji opolskiej, stanowiącej wschodnią część Prowincji Śląskiej. W październiku 1919 r. Sejm Pruski utworzył samodzielną Prowincję Górnośląską ze stolicą w Opolu.

**„W części Śląska Górnego [...] mieszkańcy
zostaną powołani do wypowiedzenia się
przez głosowanie, czy życzą sobie
przyłączenia do Niemiec, czy też do Polski”.**

Artykuł 88. traktatu pokojowego między zwycięskimi mocarstwami a Niemcami,
podpisanego w Wersalu 28 czerwca 1919 r.

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ zmiany zachodzące w Niemczech po I wojnie światowej, związane z upadkiem monarchii i powołaniem Republiki Weimarskiej oraz niepokojami wynikającymi z trudnej sytuacji politycznej i ekonomicznej (zob. podpis pod ilustracją na s. 14)
- ▶ różnice zdań wśród zwycięskich mocarstw w kwestii przynależności państwowej Górnego Śląska, np. komisji Cambona (Komisji do spraw polskich), która proponowała przyłączenie całego spornego obszaru do Polski
- ▶ związek zachodzący pomiędzy decyzją o przeprowadzeniu plebiscytu a programem pokojowym prezydenta Stanów Zjednoczonych T. W. Wilsona ze stycznia 1918 r.
- ▶ ostateczne decyzje konferencji pokojowej w Paryżu dotyczące Górnego Śląska zawarte w traktacie wersalskim

Czy wiesz, że...

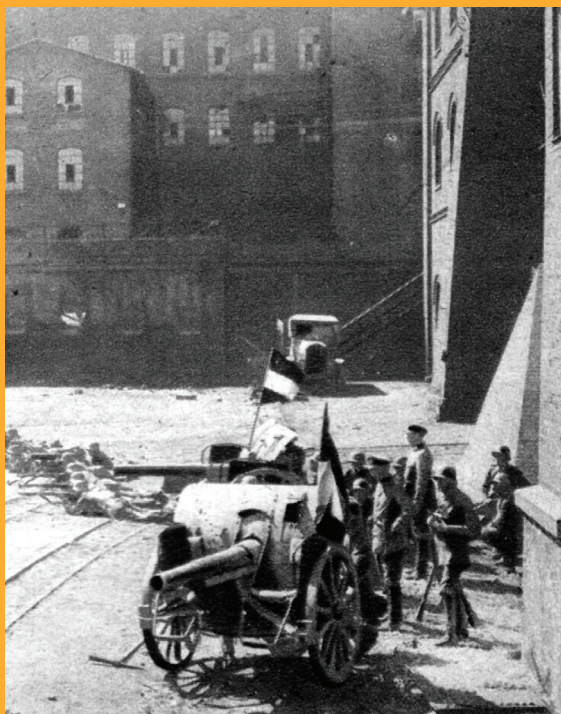
- ▶ Traktat wersalski był głównym traktatem pokojowym kończącym I wojnę światową, zawartym między Niemcami, a zwycięskimi państwami koalicji. Po jego podpisaniu osobne traktaty pokojowe zawarto również z pokonanymi: Austrią, Bułgarią, Węgrami i Turcją.
- ▶ Konferencja pokojowa w Paryżu, trwająca od 18 stycznia 1919 r. do 21 stycznia 1920 r., ustalała nowy ład i porządek polityczny w Europie po I wojnie światowej, będącej największym, najbardziej krwawym i brutalnym konfliktem, jakiego doświadczył do tej pory kontynent. W wojnie zginęło 8,5 mln żołnierzy, ok. 20 mln zostało rannych, upadły monarchie, zmienił się przebieg granic i obudziła świadomość oraz aspiracje wielu narodów, którym przyznano prawo do posiadania własnego państwa. Dawne przedrozbiorowe ziemie polskie stały się terenem działań wojennych, a Polacy walczyli i ginęli na wszystkich frontach w armiach Cesarstwa Niemieckiego, Austro-Węgierskiego i Rosji. To w czasie I wojny światowej narodziła się legenda Legionów Polskich i Józefa Piłsudskiego oraz Błękitnej Armii gen. Józefa Hallera. Ostatecznie, dzięki zabiegom dyplomatycznym, wysiłkowi zbrojnemu i spłotowi wielu okoliczności, Polska stała się beneficjentem zmian układu sił politycznych w powojennej Europie, po 123. latach odzyskując niepodległość i prawo do kształtowania swych granic.
- ▶ Na czele delegacji polskiej na Konferencję pokojową w Paryżu stali Roman Dmowski oraz Ignacy Paderewski. 29 stycznia 1919 r. Dmowski wystąpił przed Radą Dziesięciu. W kilkugodzinnym przemówieniu w języku francuskim i angielskim wyłożył polskie racje w sprawie granicy, zarówno wschodniej, jak i zachodniej. Przedstawił fakty historyczne, ekonomiczne, społeczne i narodowościowe przemawiające za tym, aby do Polski został przyłączony cały Górny Śląsk z Opolszczyzną i część Dolnego Śląska.

POLSKA ORGANIZACJA WOJSKOWA GÓRNEGO ŚLĄSKA

W styczniu 1919 r. w rejencji opolskiej powstała konspiracyjna Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska na czele z Józefem Grzegorzkiem, podlegająca Komisariatowi Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu. Wzorem Wielkopolan rozpoczęła ona przygotowania do walki zbrojnej o Górny Śląsk. Przeciwnikiem takiego rozwiązania był Korfanty (członek Komisariatu NRL w Poznaniu), świadomy słabości militarnej sił polskich i braku możliwości pomocy ze strony władz polskich, zobligowanych do dotrzymania zobowiązań międzynarodowych.

***„Ślubuję [...] na wezwanie walczyć z bronią w ręku
o przyłączenie Górnego Śląska do Polski”.***

Fragment przysięgi komendantów
powiatowych POW GŚl., 11 lutego 1919 r.

◀ *Niezadowolone ludności, zarówno polskiej, jak i niemieckiej, potęgował kryzys gospodarczy i destabilizacja polityczna. Wśród robotników wrzało, wybuchały kolejne strajki. Tragiczne wydarzenia rozegrały się 16 sierpnia 1919 r. pod kopalnią węgla kamiennego „Mysłowice”. Do czekających na swoje wypłaty górników i ich rodzin ogień otworzyli żołnierze niemieccy. Na zdjęciu oddział Grenzschtzu (ze zbiorów Grzegorza Grześkowiaka)*

▼ *Szeregi POW GŚI. szybko rosły. W sierpniu liczyły już ponad 23 tys. ludzi. Wśród dowódców nie było spójnej wizji działania. Wiosną 1919 r. Korfanty dwukrotnie powstrzymywał rwących się do walki peowiaków przed wzniesieniem powstania zbrojnego. Na zdjęciu tajne ćwiczenia POW GŚI. w powiecie bytomskim (ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny)*

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ niewielki odstęp czasu pomiędzy odzyskaniem przez Polskę niepodległości a powstaniem POW GŚI.
- ▶ związki zachodzące pomiędzy zwycięskim powstaniem w Wielkopolsce a rozwojem sytuacji na Górnym Śląsku
- ▶ dysproporcję między szybko rosnącą liczbą członków POW GŚI. a niewielką liczbą broni (zob. s. 16)
- ▶ związki pomiędzy prowadzonymi działaniami dyplomatycznymi a odwołanym wybuchem powstania w kwietniu i czerwcu 1919 r.

Czy wiesz, że...

- ▶ Wraz z końcem I wojny światowej na ziemiach polskich zaczęły formować się ośrodki polskiej władzy. 11 listopada 1918 r., po podpisaniu w Compiègne we Francji zawieszenia broni, w Poznaniu ujawnił się Centralny Komitet Obywatelski, który przekształcił się w Radę Ludową. Powołał on swój organ wykonawczy pod nazwą Tymczasowego Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej (TK NRL), reprezentujący sprawy Polaków z ziem znajdujących się w dotychczasowych granicach Niemiec (w tzw. dzielnicy pruskiej). W jego składzie znalazł się m.in. Wojciech Korfanty. Polski Sejm Dzielnicowy, obradujący w Poznaniu od 3 do 5 grudnia 1918 r., zwołany za zgodą, choć nie bez obaw władz niemieckich, uznał Naczelną Radę Ludową najwyższą polską władzą dla tych terenów. Wówczas ustalono również jej skład. W wyłonionym sześciuosobowym Komisariacie NRL ponownie znalazł się Korfanty, a także Józef Rymer jako reprezentanci Górnego Śląska. Oficjalnie 3 stycznia 1919 r. w Bytomiu powołano Podkomisariat NRL, działający równolegle z tworzącą się strukturą wojskową POW GŚI. Tymczasem w Wielkopolsce od 27 grudnia 1918 r. trwało już powstanie, które miało okazać się zwycięskim. W traktacie wersalskim zdecydowano o przyznaniu tego terenu Rzeczypospolitej.
- ▶ W lipcu 1919 r. komendantem głównym POW GŚI. mianowano Alfonsa Zgrzebnioła. Był to człowiek o barwnej przeszłości, nazywany przez Niemców „największym polskim bandytą w okręgu kozielskim”. Zasłynął z brawurowych akcji zdobywania broni niemieckiej, którą wywoził z koszar w Koźlu wyposażony w fałszywe rozkazy i przebrany w niemiecki mundur oficerski. Eskapady te były dla niego o tyle łatwiejsze, że w czasie I wojny światowej służył w armii cesarskiej (podobnie jak wielu innych powstańców śląskich np. Robert Oszek, zob. s. 43), awansując w niej do stopnia podporucznika. Zgrzebnioł był jednym z organizatorów POW GŚI. w powiecie kozielskim (skąd pochodził) oraz raciborskim.

I POWSTANIE ŚLĄSKIE

I powstanie wybuchło w nocy z 16 na 17 sierpnia 1919 r. Decyzję o jego rozpoczęciu podjęli peowiacy pod wodzą Maksymiliana Iksała, zgromadzeni w obozie dla uchodźców w Piotrowicach koło Karwiny na Śląsku Cieszyńskim (obecnie Petrovice u Karviné w Czechach). Dopiero 18 sierpnia na czele powstania stanął komendant główny POW GŚl. Alfons Zgrzebniok. Powstanie od początku skazane było na klęskę. Walki toczyły się jedynie w kilku powiatach we wschodniej części obszaru plebiscytowego. Chaos decyzyjny, przewaga militarna strony niemieckiej, brak planów i koordynacji oraz pomocy polskiego wojska spowodowały, że po początkowych sukcesach, wynikających z zaskoczenia przeciwnika, powstańcy musieli się wycofać. 24 sierpnia Zgrzebniok wydał decyzję o zakończeniu walk. Odpowiedzią niemieckich władz na powstanie był terror i represje. Z obszaru plebiscytowego do Polski uciekło ok. 22 tys. osób, w tym ponad 9 tys. powstańców. Do domów mogli wrócić dopiero pod koniec roku, po podpisaniu w październiku 1919 r. polsko-niemieckiej umowy o amnestii.

Brak uzbrojenia i słabe wyszkolenie powstańców były jedną z przyczyn niepowodzenia powstania. W przededniu jego wybuchu tylko średnio co piąty z ok. 23 tys. powstańców posiadał broń. Na zdjęciu powstańcy i ich mieszane umundurowanie z różnych armii. Większość walczyła w ubraniach cywilnych, 1919 r. (ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach) ►

▲ Siły niemieckie, składające się z regularnych jednostek Grenzschtzu oraz oddziałów ochotniczych, tzw. Freikorpsów, liczyły ok. 55 tys. żołnierzy. W walkach wspomagały ich pociągi i wozy pancerne, kawaleria, lotnictwo. Na zdjęciu żołnierze Grenzschtzu po zakończeniu walk na terenie Mysłowic, sierpień 1919 r. (ze zbiorów Grzegorza Grześkowiaka)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ związek zachodzący pomiędzy wybuchem powstania a sytuacją ekonomiczną na Górnym Śląsku
- ▶ podjęcie decyzji o wybuchu powstania przez nieformalną i pozbawioną poparcia władz grupę działaczy POW GŚI.
- ▶ dysproporcję sił (liczebną, materialną i organizacyjną) pomiędzy śląskimi powstańcami a oddziałami niemieckimi
- ▶ rezerwę z jaką odniosły się do powstania władze Rzeczypospolitej
- ▶ skutki powstania w postaci uciekinierów z Górnego Śląska do Polski

Czy wiesz, że...

- ▶ Zanim rozpoczęły się walki I powstania śląskiego, w czerwcu 1919 r. wybuchło tzw. powstanie oleskie, które zakończyło się niepowodzeniem.
- ▶ Po upadku powstania dla powstańców – uchodźców utworzono na terenie II Rzeczypospolitej, w pobliżu granicy z Górnym Śląskiem, 15 obozów (m.in. w Grodźcu, Czeladzi, Sosnowcu, Jaworznie, Oświęcimiu, Strumieniu czy Piotrowicach). Płk. Michał Żymierski, stojący na czele ekspozytury Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w Sosnowcu, zdecydował o stworzeniu z uciekinierów oddziałów Milicji Górnośląskiej, która jednak nie odegrała większej roli, a po amnestii straciła znaczenie i została rozwiązana. Warunki życia w obozach były trudne, choć w organizację pomocy i opiekę nad powstańcami zaangażowało się wiele organizacji z terenów Polski. Wśród uciekinierów panowała atmosfera rozczarowania klęską i brakiem pomocy w powstańczej walce ze strony polskiego rządu. Powszechnie było poczucie rezygnacji. Dla uspokojenia nastrojów część powstańców skierowano na kursy oświatowe w Krakowie i Warszawie, co zaowocowało stworzeniem bazy przyszłych działaczy plebiscytowych. Innych wysłano na kursy rolnictwa, leśnictwa czy łączności. Prowadzono również naukę pisania i czytania w języku polskim, organizowano pogadanki, wystawiano sztuki teatralne oraz urządzano wycieczki do Krakowa i Wieliczki. Powstańców w obozach odwiedzał m.in. gen. Józef Haller.

ALIANCI NA GÓRNYM ŚLĄSKU

Traktat wersalski wszedł w życie 10 stycznia 1920 r. Wtedy też na Górnym Śląsku rozpoczęto realizację jego zapisów. Sporny obszar opuściło wojsko i władze niemieckie, a organizacje paramilitarne rozwiązano, dzięki czemu mieszkańcy mieli uzyskać swobodę w podjęciu decyzji o przynależności państwowej regionu. Władzę objęła Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku z siedzibą w Opolu. Komisji towarzyszył kontyngent wojsk alianckich, którego żołnierze pilnowali porządku oraz czuwali nad prawidłowym przebiegiem kampanii plebiscytowej i głosowania.

▼ Szacuje się, że na Górnym Śląsku stacjonowało, w zależności od okresu, od ok. 10 tys. do 21 tys. żołnierzy Wojsk Sprzymierzonych. Na zdjęciu patrol włoski, 1920–1921 (ze zbiorów Francuskiej Biblioteki Narodowej)

0F1199239

C 23022

▲ Tzw. „pokojowa okupacja” regionu przez aliantów trwała do lipca 1922 r. i oficjalnego objęcia przez Polskę i Niemcy przyznanych im terytoriów. W jej trakcie wielokrotnie dało się zauważyć propolskie sympatie Francuzów oraz antypolskie nastawienie Włochów i Brytyjczyków. Na zdjęciu Francuzi na ulicach Katowic w dniu plebiscytu, 20 marca 1921 r. (ze zbiorów Francuskiej Biblioteki Narodowej)

◀ Szefem MKRiP został Francuz, gen. Henri Le Rond, a jego zastępcami Anglik, płk. Henry Percival oraz Włoch, gen. Alberto de Marinis. Na zdjęciu przyjazd gen. Le Ronda do Paryża po zakończeniu służby na Górnym Śląsku, 17 lipca 1922 r. (ze zbiorów Francuskiej Biblioteki Narodowej)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- zadania powierzone Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku
- odmienność polskich i niemieckich reakcji związanych z pojawieniem się na Górnym Śląsku jednostek alianckich
- wycofanie się Stanów Zjednoczonych z uczestnictwa w międzynarodowych pracach nad przestrzeganiem praworządności w czasie plebiscytu i zwłokę Wielkiej Brytanii z przysłaniem swojego kontyngentu wojskowego na Górny Śląsk

Czy wiesz, że...

- Przy Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku znaleźli się także przedstawiciele Polski, Niemiec, Czechosłowacji i Stolicy Apostolskiej. Reprezentantem tej ostatniej do listopada 1920 r. był Achilles Ratti, późniejszy papież Pius XI.
- Przybyli na Górny Śląsk Francuzi nie pałali sympatią do jego niemieckich mieszkańców, zresztą z wzajemnością. Obopólna wrogość w dużej mierze wynikała z przeżyć w latach 1914–1918 na zachodnim froncie I wojny światowej i toczących się tam walkach wyniszczających oba narody. Od początku swego pobytu na obszarze plebiscytowym żołnierze francuscy spotykali się z niemieckimi prowokacjami, które przeradzały się w starcia o poważnych konsekwencjach. Agresja „wisiąca w powietrzu”. Najgroźniejsze zamieszki z udziałem żołnierzy francuskich miały miejsce 17 i 18 sierpnia 1920 r. w Katowicach, w przeddzień wybuchu II powstania śląskiego (zob. s. 27 i 29). Największym echem odbiło się z kolei zabójstwo mjr. Bernarda Montalègre, którego 4 lipca 1921 r. zastrzelił w Bytomiu członek niemieckiej bojówki Leo Joschke oraz wysadzenie 9 kwietnia 1922 r. grobowca-pułapki na Cmentarzu Hutniczym w Gliwicach. W wybuchu zginęło kilkunastu Francuzów.
- W marcu 1921 r. jako ostatnie na teren plebiscytowy przybyły oddziały brytyjskie, ale po miesiącu odesłano je do Wielkiej Brytanii. Po wybuchu III powstania śląskiego władze brytyjskie skierowały na Górny Śląsk ok. 4,7 tys. żołnierzy British Silesian Forces, głównie Szkotów i Irlandczyków. Ubrani w kilty Szkoci budzili duże zaciekawienie wśród Górnoszlązaków.

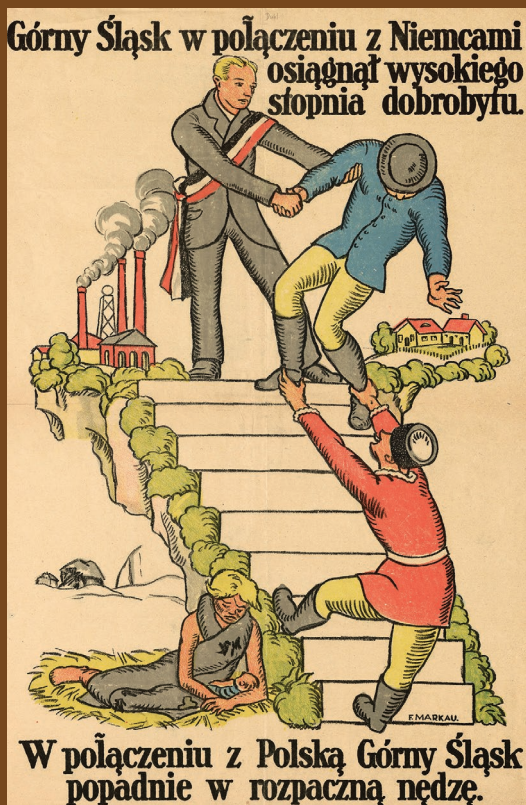
Szacuje się, że w lutym 1921 r. w Polskim Komisariacie Plebiscytowym w Bytomiu oraz w podległych mu komitetach terenowych różnych szczebli, przy alianckich kontrolerach powiatowych, a także wykonując doraźne zadania, pracowało łącznie ok. 3700 osób. Na zdjęciu Wojciech Korfanty (siedzi trzeci od lewej) w gronie współpracowników w Bytomiu, 1920 r. (ze zbiorów Muzeum Górnoszląskiego w Bytomiu)

PRZYGOTOWANIA DO PLEBISYTU

Dla prowadzenia sprawnej kampanii plebiscytowej obie strony utworzyły komisariaty. Komisarzem Polskiego Komisariatu Plebiscytowego rząd polski mianował Wojciecha Korfantego. Jego odpowiednikiem po stronie Niemiec został dr Kurt Urbanek, burmistrz Rozbarku. Rozpoczęła się zakrojona na ogromną skalę akcja propagandowa, w której żadna ze stron nie szczędziła sił i środków. Aż do plebiscytu prowadzono „papierową wojnę”, za pomocą niezliczonej ilości druków próbując przeciągnąć na swoją stronę niezdecydowanych. Organizowano też propagandowe imprezy, spektakle teatralne, koncerty, wiece, manifestacje, zebrania. Wśród argumentów obu stron znalazł się również ten o przyznaniu regionowi szerokiej autonomii w ramach przyszłej przynależności państwowej.

- ▼ Obie strony masowo wydawały propagandowe odezwy, ulotki, plakaty, pocztówki, znaczki, afisze, wydawnictwa satyryczne, a także wiele tytułów wysokonakładowej prasy w obu językach. Ilustrowane przez najlepszych artystów, z dosadnymi hasłami, często agrsesywne w wymowie, nawoływały do głosowania za wybraną stroną.

▲ Niemiecki plakat propagandowy
(ze zbiorów Biblioteki Śląskiej)

▲ Polski plakat propagandowy
(ze zbiorów Biblioteki Śląskiej)

Siedziba główna Polskiego Komisariatu Plebiscytowego ►
mieściła się w dawnym hotelu „Lomnitz” w Bytomiu
(ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach)

Gömnitz

BRETZNER SCHIRM-FABRIK NIEDERLAGE

Hofhaus Fritz Stein

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ różnorodność środków propagandowych oraz form agitacji plebiscytowej
- ▶ przeważającą liczbę argumentów ekonomicznych nad politycznymi i kulturowymi, wykorzystywanych przez obie strony konfliktu
- ▶ adresowanie przekazu propagandowego przez stronę polską do niemieckojęzycznej części Górnoszlązaków (Niemcy robili to samo!)
- ▶ rolę argumentu o statusie autonomicznym Górnego Śląska jako elementu licytacji politycznej między stronami konfliktu

Czy wiesz, że...

- ▶ W przeciwieństwie do Wojciecha Korfanteo, stojący na czele Komisariatu Plebiscytowego za Niemcami dr Kurt Urbanek, nie był szerzej znany na scenie politycznej.
- ▶ Według obliczeń Wojciecha Korfanteo nawet 1/3 polskojęzycznej części Górnoszlązaków nie miała określonej tożsamości narodowej. To właśnie o jej głosy toczyła się najbardziej zacięta walka propagandowa.
- ▶ Struktura Polskiego Komisariatu Plebiscytowego była bardzo rozbudowana. Oprócz komisarza i prezydium w jego skład wchodziło: 27 wydziałów, 17 komitetów powiatowych, 22 delegatury oraz 19 doradców przy koalicyjnych kontrolerach powiatowych.
- ▶ Pomimo obecności wojsk alianckich kampania plebiscytowa nie przebiegała w spokojnej atmosferze. 28 maja 1920 r. niemieckie bojówki zaatakowały siedzibę Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu. W budynku przebywał wówczas Wojciech Korfanty. Obroną kierował Alfons Zgrzebniok, dowódca I i II powstania śląskiego. Pomimo tego, że w pobliżu znajdował się posterunek SiPo, Niemcy zostali rozpuścieni dopiero dzięki interwencji żołnierzy francuskich. Napady bojówek niemieckich na siedziby polskich komitetów plebiscytowych w terenie były częstą formą agresji wobec Polaków (zob. s. 29).
- ▶ Istotnym elementem kampanii plebiscytowej było organizowanie wycieczek, m.in. do Krakowa, Poznania, Gniezna czy Częstochowy. Miały one za zadanie złamanie powielanych w niemieckiej propagandzie argumentów o niskim poziomie cywilizacyjnym państwa polskiego.
- ▶ Propaganda uprawiana przez obie strony konfliktu często miała charakter agresywny, a wykorzystywane hasła, teksty i ilustracje wyśmiewały, obrażały i dewalutowały przeciwnika. Na przykład Polacy przedstawiali Niemców jako karaluchy albo wilki, a Niemcy Polaków pod postacią świń czy bydła.

II POWSTANIE ŚLĄSKIE

Wobec fałszywych informacji o zajęciu Warszawy przez Armię Czerwoną, zorganizowana 17 sierpnia 1920 r. na rynku w Katowicach niemiecka manifestacja, której uczestnicy domagali się neutralności Górnego Śląska w toczącym się polsko-bolszewickim konflikcie, przekształciła się w uliczne zamieszki, skierowane również przeciw żołnierzom francuskim. Padły strzały. W tych okolicznościach, 18 sierpnia wybuchło II powstanie śląskie, poprzedzone strajkiem generalnym robotników. Walki objęły cały górnośląski okręg przemysłowy. W ich efekcie powstańcy zajęli wiele miejscowości, pokonując oddziały niemieckiej samoobrony i policji bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei, tzw. SiPo). Powstanie zakończyło się sukcesem. 24 sierpnia MKRiP nakazała rozwiązać SiPo, co było spełnieniem żądań strony polskiej.

***„Mężnem i solidarnem postępowaniem
złamaliście terror niemiecki na Śląsku.
Najważniejsze żądania Wasze są spełnione.
Zielona policja opuszcza Górny Śląsk”.***

Odezwa Polskiego Komisariatu
Plebiscytowego likwidująca powstanie.

▲ Mimo obecności wojsk alianckich na Górnym Śląsku, wiosną 1920 r. na ulicach wielu miejscowości coraz częściej wybuchały zamieszki inicjowane przez obie strony konfliktu. Niemcy zarzucali Francuzom stronnictwo. Polacy protestowali przeciw nasilającemu się terrorowi ze strony antypolskiej SiPo. Na zdjęciu polska manifestacja narodowa w Lublińcu 2 maja 1920 r., zakłócona przez Niemców (ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny)

▲ 18 sierpnia 1920 r., w czasie zamieszek w Katowicach, Niemcy splądrowali m.in. siedzibę Polskiego Komitetu Plebiscytowego na powiat katowicki, mieszczącego się w hotelu „Deutsches Haus” oraz redakcję socjalistycznej „Gazety Robotniczej”. W trakcie rozruchów zamordowano również udzielającego pomocy rannym dr. Andrzeja Mielęckiego, polskiego działacza narodowego i znanego lekarza. Na zdjęciu wnętrze Komitetu po zamieszkach (ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach)

▼ Na miejsce rozwiązywanej SiPo utworzono mieszaną polsko-niemiecką Policję Górnego Śląska – tzw. Policję Plebiscytową (APO). Na zdjęciu jej funkcjonariusze (ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ rolę odgrywaną w niemieckich planach przez Policję Bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei) po opuszczeniu Górnego Śląska przez regularne niemieckie oddziały wojskowe w 1919 r.
- ▶ związek zachodzący pomiędzy sytuacją na froncie w wojnie polsko-bolszewickiej a wybuchem niemieckich demonstracji i II powstania śląskiego
- ▶ odmienny charakter działań powstańczych w sierpniu 1920 r. w porównaniu z I powstaniem
- ▶ skutki powstania (Policja Plebiscytowa – APO) świadczące o zwycięstwie strony polskiej

Czy wiesz, że...

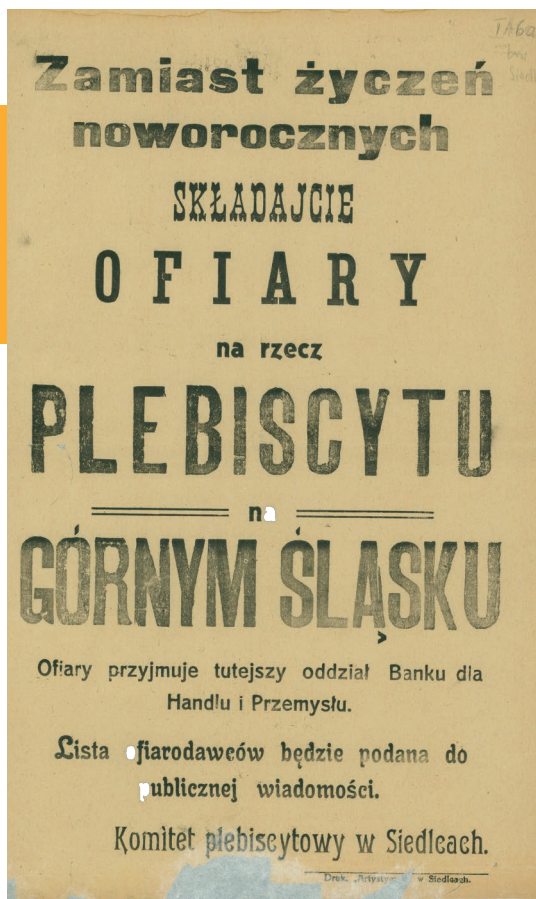
- ▶ II powstanie wybuchło pod oficjalnym hasłem samoobrony. W pierwszym rządzie zamierzano opanować wschodnią część obszaru plebiscytowego (co się udało), a następnie rozwinąć działania w kierunku zachodnim (co ostatecznie nie doszło do skutku). Po kilku dniach powstanie straciło swój impet, co zbiegło się z likwidacją SiPo i zawieszeniem działań zbrojnych.
- ▶ Powstańcy, znacznie lepiej przygotowani do walki niż w 1919 r., w ciągu kilku dni opanowali większość górnośląskiego obszaru przemysłowego. Ze względu na obecność wojsk alianckich lub silnych oddziałów SiPo nie wkroczyli jednak do większych miast, przystępując do ich blokady, czyli tzw. „cernowania”. Tę samą taktykę, choć na większą skalę, zastosowali również w III powstaniu śląskim.
- ▶ Do nietypowej lecz popularnej „broni” wykorzystywanej w polsko-niemieckich starciach należała kryka czyli laska, widoczna w dłoniach bijących się mężczyzn na zdjęciu z manifestacji w Lublińcu.
- ▶ Niemcy, podobnie jak Polacy, podejmowali działalność konspiracyjną o charakterze wywiadowczym i dywersyjnym. W Legnicy szkolono członków tzw. Policji Specjalnej pełniącej funkcję wywiadu wojskowego, natomiast w Gliwicach zainstalowało się dowództwo Organizacji Bojowej Górnego Śląska (Kampforganisation Oberschlesiens, KOOS), która oprócz realizacji zadań bojowych zajmowała się także działalnością szpiegowską.

POLSKA DLA ŚLĄSKA!

Odradzająca się Polska wspierała dążenia Górnoszlązaków. W wielu miastach powstały komitety poparcia. Przez cały okres plebiscytowy przeprowadzano zbiórki, organizowano manifestacje, wydawano propagandowe druki, prowadzono szkolenia działaczy ze Śląska oraz wysyłano na Górny Śląsk do pracy plebiscytowej agitatorów, lekarzy i sanitariuszek. Rząd polski, choć oficjalnie nie mógł udzielać pomocy, za pośrednictwem wywiadu Wojska Polskiego zaopatrywał powstańców w broń oraz prowadził rozmowy dyplomatyczne. Na Górny Śląsk wysłano doświadczonych oficerów, którzy angażowali się w tworzenie i działanie konspiracyjnych struktur bojowych. Do walki rwali się ochotnicy.

▼ Znaczki – cegiełki (ze zbiorów Biblioteki Narodowej)

◀ Plakat nawołujący do zbiórki na rzecz
Górnego Śląska w Siedlcach (ze zbiorów
Biblioteki Narodowej)

▼ Ochotnicy z Warszawy, sierpień 1919 r.
(ze zbiorów Muzeum 2 Korpusu
w Józefowie)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ niemożność udzielenia Górnolązkom oficjalnego wsparcia militarnego przez polskie władze w związku z ratyfikacją postanowień traktatu wersalskiego
- ▶ różnorodność podejmowanych działań pomocowych przez instytucje społeczne działające na rzecz przyłączenia Górnego Śląska do Polski
- ▶ udział polskich ochotników w walkach powstańczych na Górnym Śląsku i pracy plebiscytowej

Czy wiesz, że...

- ▶ Jednym z pierwszych ośrodków odrodzonego państwa polskiego, które udzieliło pomocy walczącym Górnolązkom, było znajdujące się obecnie w granicach województwa śląskiego Zagłębie Dąbrowskie.
- ▶ Powstania i plebiscyt cieszyły się sporym zainteresowaniem w stolicy, m.in. wydawano tam cztery czasopisma plebiscytowe: „Dla Górnego Śląska”, „Kronikę Górnoląską”, „Głos Górnoląski” i „Wspólną Sprawę”. W związku ze spodziewanym plebiscytem w Warszawie ogłoszono również Tydzień Górnoląski, w ramach którego odbyło się ponad 30 wieców.
- ▶ Towarzystwo Obrony Zachodnich Kresów Polski w Krakowie zorganizowało na prośbę Wojciecha Korfanteo 67 kursów prelegentów dla Górnolązaków zaangażowanych w kampanię plebiscytową. Prowadzili je profesorowie akademicy tacy jak: Stanisław Kutrzeba, Władysław Semkowicz czy Stanisław Estreicher.
- ▶ Wśród osób zaangażowanych w organizację zbiórek pieniężnych na rzecz Górnolązaków znajdowała się żona Ignacego Paderewskiego, Helena Paderewska.
- ▶ W odróżnieniu od dwóch pierwszych zrywów III powstanie śląskie nie było spontaniczną akcją zbrojną. Było ono dobrze zaplanowane i przygotowywane od wielu miesięcy, a jego wybuch uzgodniony z polskim Ministerstwem Spraw Wojskowych. Polską władzę na bieżąco informowano o działaniach prowadzonych przez konspirację na Górnym Śląsku. Choć oficjalnie odpowiedzialność za wybuch III powstania wziął na siebie Wojciech Korfanty, a Warszawa nalegała na uspokojenie sytuacji, to w rzeczywistości dyktator miał pełną akceptację prowadzenia zbrojnej walki o Górny Śląsk. Większa część uzbrojenia powstańców pochodziła z polskich magazynów wojskowych, w tym także ciężki sprzęt jak chociażby pociągi pancerne (zob. s. 44).

PLEBISCYT

Plebiscyt odbył się w niedzielę 20 marca 1921 r. 59,4 proc. głosujących opowiedziało się za przynależnością Górnego Śląska do Niemiec, zaś 40,3 proc. do Polski. Niemcy wygrali głosami dużych miast, podczas gdy za Polską stanęli mieszkańcy obszarów wiejskich. Po plebiscycie obie strony w napięciu oczekiwały na decyzję MKRiP odnośnie podziału spornego terytorium. Wobec zagrożenia, że Polska otrzyma jedynie niewielką, południową część obszaru (za czym opowiadali się Włosi i Brytyjczycy), działacze obozu polskiego zdecydowali o wybuchu III powstania śląskiego.

▼ Lokal wyborczy w Katowicach, 20 marca 1921 r.
(ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach)

▼ Do głosowania zostali uprawnieni wszyscy mieszkańcy obszaru plebiscytowego, którzy 1 stycznia 1921 r. mieli ukończone 20 lat, urodzeni tam lub zamieszkali od 1 stycznia 1904 r. oraz tzw. emigranci, czyli osoby urodzone, ale nie mieszkające na spornym terenie, którzy w zdecydowanej większości poparli pozostanie Górnego Śląska przy Rzeszy Niemieckiej. Na zdjęciu kaleki emigrant z Niemiec, wynoszony przez sanitariuszy Niemieckiego Czerwonego Krzyża z lokalu wyborczego w Katowicach po oddaniu głosu (ze zbiorów Francuskiej Biblioteki Narodowej)

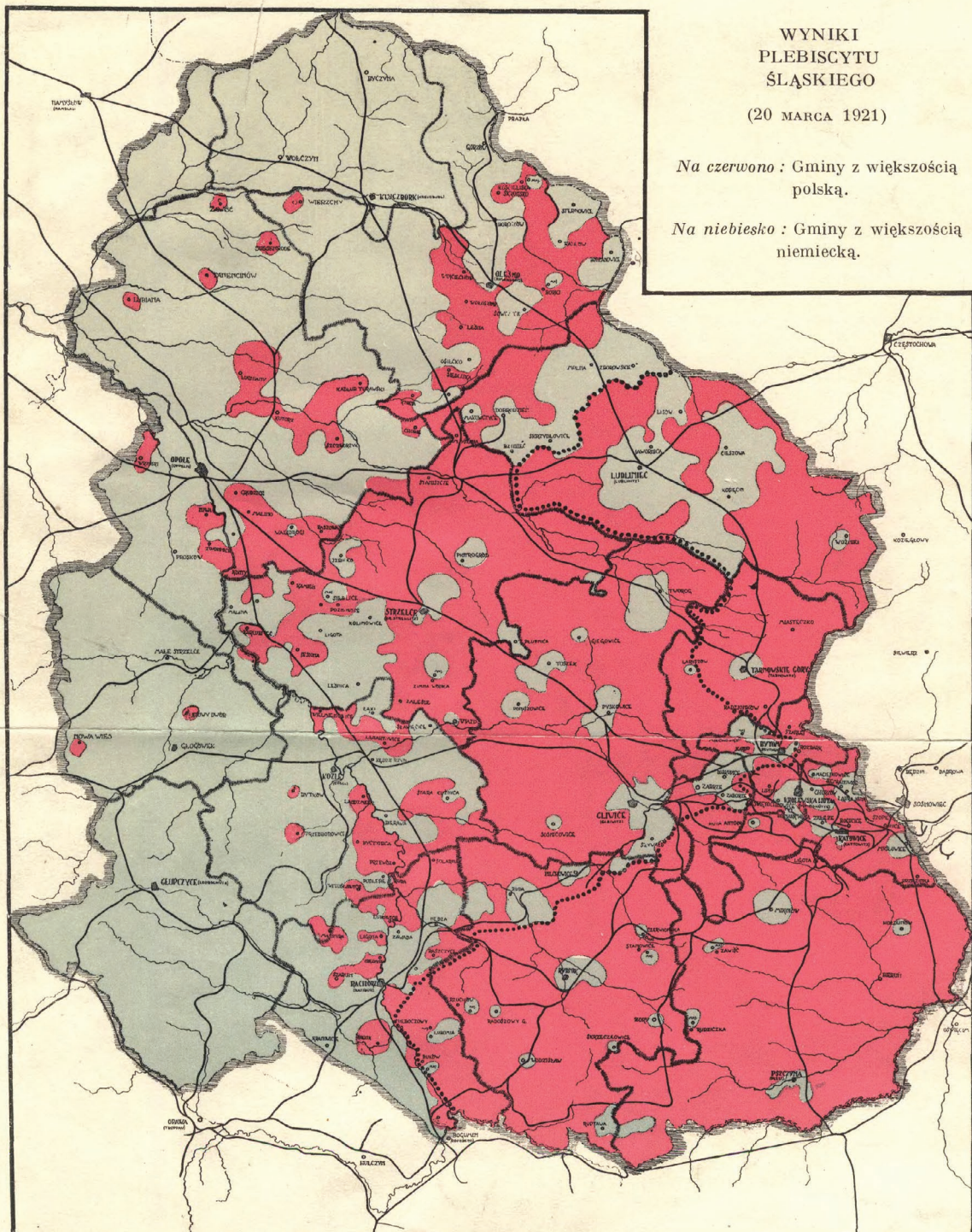

WYNIKI PLEBISYTU ŚLĄSKIEGO

(20 MARCA 1921)

Na czerwono : Gminy z większością
polską.

Na niebiesko : Gminy z większością
niemiecką.

- ▲ Wynik plebiscytu interpretowano zarówno jako sukces Niemiec (plebiscytowa większość głosów), jak i Polski (większa liczba gmin po prawej stronie Odry, w których wygrała opcja polska jako argument za przyłączeniem tego terenu do Polski). Na tej podstawie Wojciech Korfanty zaproponował linię podziału, nazwaną od jego nazwiska linią Korfantego, która przyznawała Polsce ok. 60% powierzchni spornego terenu i 70% mieszkańców. Na zdjęciu mapa wyników plebiscytu (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- zasady, według których miał przebiegać plebiscyt na Górnym Śląsku, z uwzględnieniem roli emigrantów
- wyniki plebiscytu i możliwość różnej ich interpretacji przez obie strony konfliktu
- plany podziału Górnego Śląska proponowane po plebiscycie przez państwa Ententy

Czy wiesz, że...

- Nad odpowiednim przebiegiem plebiscytu w każdym lokalu wyborczym czuwały komisje parytetyczne, składające się z takiej samej liczby polskich i niemieckich członków.
- Głosy w plebiscycie oddawano za pomocą białych kartek z czarnym napisem „Polska – Polen” lub „Deutschland – Niemcy”, przygotowanych przez Międzysojuszniczą Komisję Rządzącą i Plebiscytową na Górnym Śląsku. Po przyjściu do lokalu wyborczego głosujący otrzymywał obie kartki i kopertę z aliancką pieczęcią. Wyboru dokonywano na osobności, w specjalnie do tego przeznaczonych „budkach wyborczych”. Za ważny głos uważano wrzucenie do drewnianej urny odpowiedniej kartki w kopercie. Drugą należało zniszczyć (według niektórych źródeł spalić nad świeczką palącą się w budce). Sama urna posiadała dwa zamki. Według regulaminu plebiscytu przed otwarciem Biur Głosowania członkowie komisji byli zobowiązani sprawdzić, czy jest ona pusta. Następnie przewodniczący zamykał ją na dwa zamki, a drugi klucz oddawał swemu zastępcy.
- Uprawnieni do udziału w plebiscycie zostali także tzw. emigranci czyli osoby, które urodziły się na terenie obszaru plebiscytowego, ale na nim nie mieszkały. W ramach kampanii propagandowej Niemcy zorganizowali ogromną akcję w całym państwie, ściągając ich na głosowanie na Górny Śląsk. Fundowali koszty podróży, uruchamiali specjalne pociągi, zapewniali wikt i opierunek na miejscu oraz odszkodowanie za nieobecność w pracy, licząc, że zagłosują oni na ich korzyść. W efekcie zdecydowana większość przyjezdnych, biorących udział w plebiscycie, przybyła na głosowanie z różnych obszarów Rzeszy Niemieckiej. Według najnowszych badań szacuje się, że swój głos oddało wówczas ok. 170 tys. emigrantów z nieco ponad 191 tys. uprawnionych. Przyjmuje się również, że w większości zagłosowali oni za Niemcami, choć wobec tajności głosowania dziś trudno podać konkretne liczby. W ostatecznym rozrachunku głosy te nie zdecydowały o zwycięstwie Niemiec, choć zapewne je wzmocniły. Paradoksalnie sukces ten ułatwili sami Polacy, ponieważ zapis o umożliwieniu głosowania emigrantom wprowadzono do traktatu wersalskiego na życzenie delegacji polskiej na konferencji pokojowej w Paryżu. Polscy politycy liczyli, że pozyskają w ten sposób głosy emigrantów zarobkowych z terenów Rzeszy.

III POWSTANIE ŚLĄSKIE

Powstanie wybuchło w nocy z 2 na 3 maja 1921 r., po udanej akcji dywersyjnej „Mosty”. Korfanty ogłosił się jego dyktatorem, stając na czele Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku. Zakładał, że będzie to krótkotrwały zryw, prowadzący do zajęcia obszaru, do którego Polska rościła sobie prawo w związku z wynikami plebiscytu. Początkowo strona polska odniosła szybkie i znaczące sukcesy, wynikające z zaskoczenia nieprzygotowanego przeciwnika. Niemcy przystąpili do kontrofensywy dopiero 21 maja. Przeciw powstańcom wyruszyły niemieckie jednostki bojowe Selbstschutz Oberschlesiens (Samoobrona Górnego Śląska) pod wodzą gen. Karla Höfera.

▲ Siły niemieckie wahały się między 30 a 40 tys. żołnierzy. W pierwszych dniach walk powstańcy pokonali oddziały niemieckiej Organizacji Bojowej Górnego Śląska. Później strona niemiecka została znacząco wzmocniona przez dobrze uzbrojone oddziały ochotników przybyłych z Rzeszy, tzw. Freikorpsy. Na zdjęciu oddział Selbstschutzu (ze zbiorów Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu)

◀ Powstańcy z Głóżyn na pozycjach nad Odrą, 1921 r.
(ze zbiorów Biblioteki Śląskiej)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- wsparcie militarne (organizacyjne, szkoleniowe i materialne) strony polskiej dla III powstania (zob. również s. 33)
- koncepcję powstania wyznawaną przez Wojciecha Korfanteo, w której walka zbrojna miała być naciskiem politycznym podczas dyplomatycznych negocjacji oraz bojkot tego planu przez część dowódców powstańczych (por. s. 47)
- odmienny charakter III powstania od dwóch wcześniejszych zrywów, m.in. liczebność stron walczących (zob. s. 42)

Czy wiesz, że...

- Akcja dywersyjna „Mosty” została przeprowadzona w nocy z 2 na 3 maja 1921 r. przez Grupę Destrukcyjną Konrada Wawelberga. Był to oddział specjalny, utworzony na przełomie 1920 i 1921 r. Jego zadaniem było odcięcie w chwili wybuchu powstania połączeń kolejowych obszaru plebiscytowego z resztą Niemiec, utrudniając w ten sposób przerzut sił niemieckich na teren walk. Nazwa grupy wzięła się od pseudonimu jej dowódcy i organizatora, kpt. Tadeusza Puszczyńskiego. Specjalnie dobrani członkowie, obeznani z konspiracją i posługiwaniem się materiałami wybuchowymi, przeszli specjalistyczne szkolenie z zakresu działań sabotażowych i dywersyjnych, które prowadzili doświadczeni instruktorzy i konspiratorzy z okresu walk o niepodległość Polski (m.in. Organizacji Bojowej PPS). Ze względu na charakter grupy jej członkowie często nazywani są „komandosami Wawelberga”, a ich działalność urosła do rangi legendy. Akcja „Mosty” zakończyła się powodzeniem, przyczyniając się do szybkich sukcesów odnoszonych przez oddziały powstańcze w pierwszej fazie działań. Wyszadzono wówczas kilka mostów kolejowych na Odrze i jej dopływach. W czasie powstania grupa uległa reorganizacji, tworząc szturmową Grupę „Wawelberg”.
- Oficjalnie Selbstschutz Oberschlesiens (SSOS) powstał 8 maja 1921 r. Wcześniej walkę z powstańcami prowadzili członkowie niemieckiej konspiracji z Organizacji Bojowej Górnego Śląska (zob. s. 30). Osłabieni i rozbici przez naloty wojsk francuskich w przededniu powstania nie byli w stanie odeprzeć polskiego ataku. Selbstschutz, podobnie polskie wojska powstańcze, formalnie utworzono bez zgody rządu niemieckiego. W rzeczywistości posiadał on jego pełne wsparcie. Dowódcą formacji został gen. Karl Höfer, faktycznie decyzje podejmowano w sztabie Reichswehry we Wrocławiu. W całych Niemczech rozpoczęto akcje werbunkowe ochotników do walki o Górny Śląsk, a z wojskowych magazynów płynęło zaopatrzenie w postaci broni i sprzętu wojskowego. Jednak o sukcesach w walce z powstańcami zdecydowała obecność w ramach Selbstschutzu tzw. Freikorpsów, świetnie wyszkolonych, uzbrojonych i owianych legendą oddziałów z głębi Rzeszy.

BÓJ O GÓRĘ ŚWIĘTEJ ANNY

Największą bitwę III powstania stoczono o Górę św. Anny, miejsce kluczowe ze względów strategicznych oraz symbolicznych, jako ośrodek kultu religijnego Górnoślązaków. Był to pierwszy cel niemieckiej kontrofensywy. Walki rozpoczęły się w nocy 21 maja i zakończyły zwycięstwem Niemców. Już po południu powstańcy z 1 Dywizji Wojsk Powstańczych mjr. Jana Ludygi-Laskowskiego zostali zmuszeni do wycofania się. Nie powiódł się również kontratak zarządzony dwa dni później przez płk. Macieja hr. Mielżyńskiego, Wodza Naczelnego Wojsk Powstańczych. Kolejne dni przyniosły wyciszenie walk oraz rozmowy o zawieszeniu broni, prowadzone pod naciskiem aliantów, lecz zakończone fiaskiem. 4 czerwca Niemcy ponownie ruszyli do ataku na centralnym odcinku frontu. Szczególnie zacięte walki toczyły się o węzeł kolejowy w Kędzierzynie. Mimo to nie udało się im przełamać polskiej linii obrony i zająć okręgu przemysłowego.

W odróżnieniu od dwóch pierwszych zrywów, w walkach III powstania ►
wzięło udział regularne wojsko powstańcze, podzielone na trzy grupy
operacyjne: „Północ”, „Wschód” (z której wydzielono później Grupę „Śro-
dek”) oraz „Południe”. W różnych etapach walk było to od 35 do 60 tys.
żołnierzy. Dzięki dostawom z Polski dysponowali oni znaczną liczbą
broni strzeleckiej, artylerią, pociągami i samochodami pancernymi.

▼ Góra św. Anny do dziś jest symbolem walk o Górny Śląsk, zarówno
dla Polaków, jak i dla Niemców. Po wytyczeniu granicy w 1922 r. znalazła się
po stronie niemieckiej (ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego)

▲ Samodzielny oddział szturmowy por. Roberta Oszka z samochodem pancernym „Korfanty”. Żołnierze Oszka po bitwie o Górę św. Anny zostali uznani za „najodważniejszych z odważnych” (ze zbiorów Biblioteki Śląskiej)

▲ Artyleria I Dywizji Powstańczej pod Górą św. Anny, 1921 r.
(ze zbiorów Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- symboliczny i strategiczny charakter Góry Św. Anny, która stała się miejscem największej i najcięższej bitwy w czasie III powstania
- różne rodzaje broni (artylerię, samochody pancerne, pociągi pancerne), które znalazły się w posiadaniu wojsk powstańczych

Czy wiesz, że...

- Góra św. Anny (a właściwie Góra Chełm) oraz znajdująca się na jej szczycie miejscowość o tej samej nazwie, była kluczowym punktem strategicznym kontrofensywy Niemców. Jej zdobycie przez powstańców 8 maja 1921 r. utworzyło wyłom w niemieckiej linii frontu, a zarazem punkt spinający polską obronę okręgu przemysłowego. Przejęcie góry oraz kontroli nad drogami biegnącymi w stronę przemysłowego centrum pozwoliłoby Niemcom na realizację natarcia w tym kierunku. Wzniesienie o wysokości 408 m n.p.m. umożliwiło również obserwację terenu w zasięgu kilkudziesięciu kilometrów. Dodatkowym argumentem w niemieckich planach zdobycia góry była jej funkcja symboliczna: jako centrum religijnego i pątniczego Górnoszlązaków. Pierwszy kościół na szczycie wybudowano w latach 80. XV w., a w 1655 r. na Górę św. Anny przybyli franciszkanie. Znajdowała się tam, słynąca łaskami, drewniana figura św. Anny Samotrzeciej z relikwiami świętej. Miejsce stało się celem licznych pielgrzymek, przede wszystkim dla katolików z Górnego Śląska, a kult św. Anny rozwijał się tu przez kolejne dziesięciolecia. Szacuje się, że na przełomie XIX i XX w. na Górę św. Anny przybywało ok. 50 tys. pielgrzymów rocznie. Ruchu pątniczego nie przerwała I wojna światowa, ani powstania śląskie. Niemcy postrzegali klasztor na Górze św. Anny jako centrum polskiej kultury na Górnym Śląsku i ośrodek oporu.
- Dużym wsparciem dla walczących powstańców były pociągi i samochody pancerne, których akcje nierzadko ratowały sytuację na froncie. W trakcie III powstania powstańcy dysponowali łącznie sześcioma samochodami i szesnastoma pociągami pancernymi. Pierwsze z pociągów zostały przysłane z Polski, następne budowano i przystosowywano już na miejscu. Część z nich nosiła nazwy adekwatne do sytuacji: „Korfanty”, „Ludyga”, „Kabcich”, „Pieron”. Przynajmniej trzy z samochodów pancernych zbudowali sami powstańcy w lokalnych hutach, wykorzystując podwozia zdobytych ciężarówek. Najstojnijszym z nich był „Korfanty”, skonstruowany z inicjatywy kpt. Roberta Oszka, który następnie dowodził nim w czasie walk.

PODZIAŁ GÓRNEGO ŚLĄSKA

Pod naciskiem Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej 25 czerwca doszło do rozejmu. Obie strony konfliktu zobowiązały się do wycofania swoich oddziałów. Choć pomiędzy aliantami wciąż panował brak zgody co do podziału spornego terenu, to jednak powstanie przyczyniło się do korzystniejszego dla Polski wytyczenia granicy niż początkowo planowano. Ostatecznie o podziale Górnego Śląska zdecydowała Liga Narodów. 20 października 1921 r. Rada Ambasadorów (złożona z paryskich ambasadorów pięciu zwycięskich mocarstw) zaaprobowała przyznanie Polsce 29% spornego obszaru w części wschodniej regionu, na którym jednak znajdowała się większość przemysłu górnośląskiego.

▼ Sztab Grupy „Północ” opuszcza teren walk po zawieszeniu broni, 1921 r.
(ze zbiorów Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu)

ROZSTRZYGNIECIE RADY NAJWYŻSZEJ W SPRAWIE GÓRNEGO ŚLĄSKA.

Przedruk wzbroniony

„ATLAS” Instytut Kartograficzny we Lwowie.

Obszar plebiscytowy liczy 10.950 km²; rewindykowany przez Kartanę 6450 km².

Obszar przyznany Polsce liczy około 3068 km², tj. 29% pow. obszaru plebiscytowego; zaludnienie jego 895.000 tj. 46% ogółu. Na obszarze przyznany Polsce oddano około 523.000 głosów tj. 44% ogółu, w tym polskich 291.000 tj. 61% ogółu, a niemieckich 232.000 tj. 32% ogółu. Obszar przyznany produkcji 33 Mil. t węgla (1913) tj. 78% ogółu, węgla koksującego 13 Mil. t, tj. 44% ogółu, a miast w sobie dużych ścieńców, produkcji surowca żelaznego (wysokiej jakości) na 3 w ogóle, a 10 koksownic na 16 w ogóle. W Polsce zostało 30% produkcji rud i ceta produkcja surowego cynku.

1949 K. 16/19/15

▲ Mapa podziału Górnego Śląska (ze zbiorów Biblioteki Narodowej)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ ostatni – IV etap – III powstania, charakteryzujący się ustaniem walk i rozpoczęciem pertraktacji pokojowych, zmierzających do podziału spornego terenu
- ▶ ostateczne decyzje w sprawie podziału Górnego Śląska przez Radę Ambasadorów i potencjał przemysłowy obszaru przyznanego Polsce (zob. s. 54)
- ▶ fakt, iż III powstanie było największym i najlepiej przygotowanym zrywem zmierzającym do przyłączenia Górnego Śląska do Polski, często zaliczanym do pięciu polskich zwycięskich powstań narodowych. Pozostałe to: powstanie wielkopolskie z 1806 r., powstanie wielkopolskie z lat 1918–1919, powstanie sejneńskie z 1919 r. oraz II powstanie śląskie z 1920 r.

Czy wiesz, że...

- ▶ W historiografii przyjmuje się podział III powstania śląskiego na cztery etapy: 3–10 maja – opanowanie terenów do tzw. linii Korfantego, szczytowe sukcesy militarne powstańców i brak poważniejszego oporu Niemców; 11–20 maja – koniec demonstracji zbrojnej, stabilizacja linii frontu i umacnianie się na pozycjach, niemieckie przygotowania do kontrofensywy; 21 maja – 6 czerwca – kontratak Niemców, obrona linii frontu oraz zaciekle walki m.in. o Górę św. Anny, Kędzierzyn i pod Olzą, 7–25 czerwca – pertraktacje rozejmowe oraz ustanie walk.
- ▶ Wśród powstańców, jak i samej kadry dowódczej, nie było jednomyślności odnośnie sposobu prowadzenia powstania. Ogłoszona już 10 maja decyzja Wojciecha Korfantego, zwolennika rozwiązań dyplomatycznych, o podpisaniu zawieszenia broni i zahamowaniu walk, podkopała morale i ostudziła zapał wśród wielu walczących. Na początku czerwca doszło do buntu wśród oficerów ze sztabu Grupy Operacyjnej „Wschód”, chcących kontynuować walkę. Przeciw dyktatorowi wystąpili m.in. Karol Grzesik i Michał Grażyński, oficer III Oddziału Sztabu Generalnego WP, żądając mianowania tego pierwszego Wodzem Naczelnym Wojsk Powstańczych. Na rozkaz Korfantego bunt stłumili wierni mu powstańcy na czele z por. Robertem Oszkciem i dowodzonym przez niego samochodem pancernym „Korfanty”. Jego uczestników aresztowano. Powstańczy konflikt oraz obopólny brak sympatii z Józefem Piłsudskim położyły się cieniem na dalszym życiu Korfantego i jego działalności politycznej. Spór między „korfanciorzami” a „sanatorami” („piłsudczykami”) toczył się przez cały okres międzywojenny (por. s. 53). Po zamachu majowym w 1926 r. Michał Grażyński został wojewodą śląskim, a Korfanty wrogiem sanacji czyli obozu rządzącego.

OBJĘCIE GÓRNEGO ŚLĄSKA

W czerwcu 1922 r. Polska i Niemcy podpisały ostateczne porozumienie dotyczące podziału Górnego Śląska. 20 czerwca w Katowicach odbyła się uroczystość powitania Wojska Polskiego pod dowództwem gen. broni Stanisława Szeptyckiego, które oficjalnie objęło przyznany Polsce region. W następnych dniach polscy żołnierze uroczyście wkraczali do kolejnych miejscowości, jako ostatni zajmując Rybnik 4 lipca 1922 r. Na ulicach witały ich tłumy Górnoszlązaków. Pamiątkowy akt objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej podpisano 16 lipca 1922 r. w Katowicach, przy udziale przedstawicieli rządu i Sejmu RP. W ten sposób powstało województwo śląskie, które na mocy statutu organicznego Województwa Śląskiego, uchwalonego przez polski Sejm Ustawodawczy jeszcze w trakcie walk o Górny Śląsk 15 lipca 1920 r., otrzymało status autonomii.

***„Jesteśmy wolni! Oto kajdany, które nas krępowały,
już opadły. Za to niech będzie Bogu cześć i chwała!”***

Ks. Jan Kapica, Powitanie wojsk polskich
na granicy Górnego Śląska.

*Na moście w Szopienicach (obecnie dzielnica Katowic), łączących obszar ►
plebiscytowy z terytorium Polski, symbolicznie zerwano łańcuch,
wiążący dotąd Górny Śląsk. Na zdjęciu gen. broni Stanisław Szeptycki
(ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach)*

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ podpisaną przez obie strony konfliktu konwencję górnośląską w maju 1922 r., regulującą prawa mniejszości po obu stronach granicy
- ▶ uroczysty charakter przejmowania części Górnego Śląska przez państwo polskie w 1922 r.
- ▶ autonomiczny charakter województwa śląskiego w II Rzeczypospolitej

Czy wiesz, że...

- ▶ Przejęcie przyznanej Polsce części Górnego Śląska było pierwszą pokojową operacją Wojska Polskiego przeprowadzoną na tak dużą skalę. Część jednostek wojskowych wzięła w niej udział w ramach wyróżnienia za postawę w wojnie polsko-bolszewickiej, a część ze względu na fakt wyznaczenia im nowych, pokojowych garnizonów w poszczególnych miastach Górnego Śląska.
- ▶ Operacją przejęcia Górnego Śląska przez Polskę dowodził gen. broni Stanisław Szepetycki (1867–1950), pełniący funkcję szefa Inspektoratu Armii Nr IV przy Okręgu Korpusu Nr V w Krakowie, któremu podlegał administracyjnie obszar nowo powstałego województwa śląskiego. Dowodzenie całą operacją miało wyjątkowo prestiżowy charakter, a gen. Szepetycki był jednym z kilku najbardziej doświadczonych i zasłużonych dla niepodległości polskich generałów.
- ▶ Uroczystość na moście szopienickim, zorganizowana rankiem 20 czerwca 1922 r., rozpoczęła cały cykl obchodów związanych z obejmowaniem przez Polskę przyznanej jej części Górnego Śląska. Symboliczny żelazny łańcuch, pomalowany na czarno i biało (czyli w kolorach pruskich), zawieszono między słupami bramy powitalnej ustawionej pomiędzy dawnymi budkami granicznymi. Łańcuch rozbił młotem powstaniec śląski – inwalida, krzycząc: „Pękajcie okowy niewoli! Górny Śląsk jest wolny! Armjo polska, wkraczaj nań i połącz go z Polską!”
- ▶ Aby uroczystości powitać Wojsko Polskie, mieszkańcy poszczególnych miejscowości budowali bramy powitalne. Konstrukcje te, spinające ulice bądź ustawiane na rynkach, często miały imponującą, rozbudowaną architekturę i opatrzone były propolską symboliką i hasłami. W samych Katowicach na trasie przejścia oddziałów gen. Szepetyckiego ustawiono ich ok. 30. Szczególnie ciekawa była zbudowana z węgla kamiennego brama w Zawodziu. Tuż przy niej stali górnicy z zapalonymi lampkami, witający generała górniczym pozdrowieniem „Szczęść Boże!”

UPAMIĘTNIE

Wydarzenia z lat 1919–1921 trwale zapisały się w pamięci historycznej Górnolązaków. Celebrowanie rocznic i fundowanie pomników rozpoczęto niemal od razu po objęciu przyznanego Polsce obszaru. Szybko też powstańcze walki wykorzystano jako element polityki historycznej, a sami powstańcy podzielili się na wrogie sobie obozy. Sytuacja ta nie zmieniała się również po II wojnie światowej, gdy władzę w Polsce przejęli komuniści, a cały obszar o który niegdyś walczone z Niemcami, znalazł się w granicach Polski „ludowej”. Honorowanie powstańców zyskało ideologiczną wymowę zwłaszcza po odwilży 1956 r. Przez kolejne 30 lat powstania przedstawiano jako „element walki o polskość kresów zachodnich i wolność ludu śląskiego od germańskiego ucisku i jarzma kapitalistów”. Obecnie pamięć o tych wydarzeniach przywraca kolejne pokolenie historyków i pasjonatów. Sprzyjały temu obchody setnej rocznicy tych wydarzeń, obchodzone na całym Górnym Śląsku.

- ◀ Podczas uroczystości podpisania pamiątkowego aktu objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej pierwszy wojewoda śląski Józef Rymer wręczył ministrowi spraw wewnętrznych Antoniemu Kamieńskiemu, reprezentującemu Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego, bryłę śląskiego węgla. Ułożono na niej kruszce żelaza, cynku i ołowiu. Dar ten symbolizował bogactwo Górnego Śląska ofiarowane II Rzeczypospolitej.
- ◀ Dzięki statutowi organicznemu województwo śląskie otrzymało autonomię, a więc możliwość samodzielnego decydowania o wielu sprawach. Posiadało własny Sejm, Skarb Śląski, budżet oraz Policję Województwa Śląskiego. Państwo polskie zastrzegło dla siebie politykę zagraniczną i celną, kwestie wojskowe oraz sądownictwo. Inauguracyjne posiedzenie Sejmu Śląskiego odbyło się 10 października 1922 r. Marszałkiem seniorem została Janina Omańkowska, wybitna działaczka społeczna i plebiscytowa, organizatorka życia kobiet, pierwsza kobieta na świecie, która przewodniczyła obradom parlamentu. W czasie posiedzenia na pierwszego marszałka Sejmu Śląskiego wybrano Konstantego Wolnego.

- ▲ Na stokach Góry św. Anny w latach 30. XX w. Niemcy wybudowali amfiteatr i mauzoleum. W 1945 r., gdy obszar ten znalazł się w granicach państwa polskiego, mauzoleum wysadzono w powietrze. Na jego miejscu wybudowano Pomnik Czynu Powstańczego według projektu Xawerego Dunikowskiego (ze zbiorów Ośrodka Karta)

W czasach PRL centralnym punktem uroczystości powstańczych stał się odsłonięty w 1967 r. w centrum Katowic Pomnik Powstańców Śląskich, popularnie nazywany „Trzema Skrzydłami”. Na zdjęciu przejazd weteranów w trakcie obchodów 50. rocznicy powstań śląskich w 1971 r. (ze zbiorów Ośrodka Karta)

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- powstania śląskie jako jeden z elementów identyfikacji Górnolęzaków

Czy wiesz, że...

- W 1923 r. powstał Związek Powstańców Śląskich w ramach którego kultywowano pamięć o minionych wydarzeniach. W 1925 r., w wyniku rozłamu na tle polityczno-ideowym między weteranami sympatyzującymi z obozem tworzącym się wokół Józefa Piłsudskiego, a zwolennikami Wojciecha Korfante, powstał konkurencyjny Związek Powstańców i byłych Żołnierzy. Po II wojnie nie reaktywowano żadnej z tych grup, tworząc nowy Związek Weteranów Powstań Śląskich.
- Wybuch II wojny światowej dla weteranów powstań śląskich okazał się czasem szczególnej próby. We wrześniu 1939 r. pełnili służbę w szeregach Wojska Polskiego, Policji Województwa Śląskiego, czy paramilitarnych oddziałach pomocniczych (Oddziały Młodzieży Powstańczej). Hitlerowcy traktowali krwawą rozprawę z powstańcami jako jeden z priorytetów oczyszczania zajętych terenów. Ci, którzy nie stracili życia w pierwszych tygodniach wojny, znaleźli się na przygotowywanych listach gończych, a następnie trafiali do więzień i obozów koncentracyjnych. Szacuje się, że hitlerowcy zamordowali ok. 1700 powstańców śląskich. Ci, którym udało się przetrwać, angażowali się w działania konspiracyjne i partyzanckie. Liczne grono powstańczych weteranów zasililo szeregi Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, biorąc udział we wszystkich liczących się działaniach zbrojnych. Tragiczne były losy powstańców śląskich, którzy w 1939 r. znaleźli się w sowieckiej strefie okupacyjnej. Wiosną 1940 r. na rozkaz najwyższych władz ZSRS funkcjonariusze Policji Województwa Śląskiego zostali wraz z tysiącami polskich oficerów wymordowani w ramach tzw. Zbrodni Katyńskiej. Ich groby znajdują się na cmentarzu w Miednoje, który stał się największą nekropolią powstańców śląskich na świecie.
- Jednym z zadań IPN jest upamiętnianie powstań śląskich. Oddział w Katowicach włącza się w szereg inicjatyw edukacyjnych i naukowych, odkrywając oraz popularyzując powstańcze dzieje. Jedną z nich jest prowadzona przez Oddziałowe Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa akcja „Powstańcy to wiara, nadzieja i cud. Ocalmy groby Powstańców Śląskich od zapomnienia!”, która polega na tworzeniu ewidencji grobów powstańczych z całego kraju, obejmowaniu ich opieką oraz honorowaniem znakiem pamięci „Tobie Polsko”. Oznaczenie w formie proporczyka o rozmiarach ok. 20 x 8 cm wykonane jest ze szkła artystycznego. Umieszczono na nim inwokację „Tobie Polsko”, pod którą znajduje się wizerunek orła otoczonego datami powstań oraz napisy „Grób Powstańca Śląskiego” i „Instytut Pamięci Narodowej”. Biuro wyremontowało też ponad 20 nagrobków Bohaterów z lat 1919–1921 oraz ufundowało kilkanaście obiektów pamięci, w tym pierwsze poza granicami kraju w Piotrowicach Wielkich koło Karwiny.

BILANS

Plebiscyt

- ▶ Górnośląski obszar plebiscytowy obejmował powierzchnię 11 008 km². Zamieszkiwało go ponad 2,1 mln osób.
- ▶ Ponad 1,22 mln osób zostało uprawnionych do głosowania w plebiscycie. Wzięło w nim udział 97,5 proc. z nich.
- ▶ 59,4 proc. głosów oddano na rzecz Niemiec, 40,3 proc. na Polskę.
- ▶ Ok. 15 proc. głosujących stanowili emigranci, którzy w większości opowiedzieli się za Niemcami.
- ▶ Ok. 20 proc. pracowników plebiscytowych stanowiły kobiety.

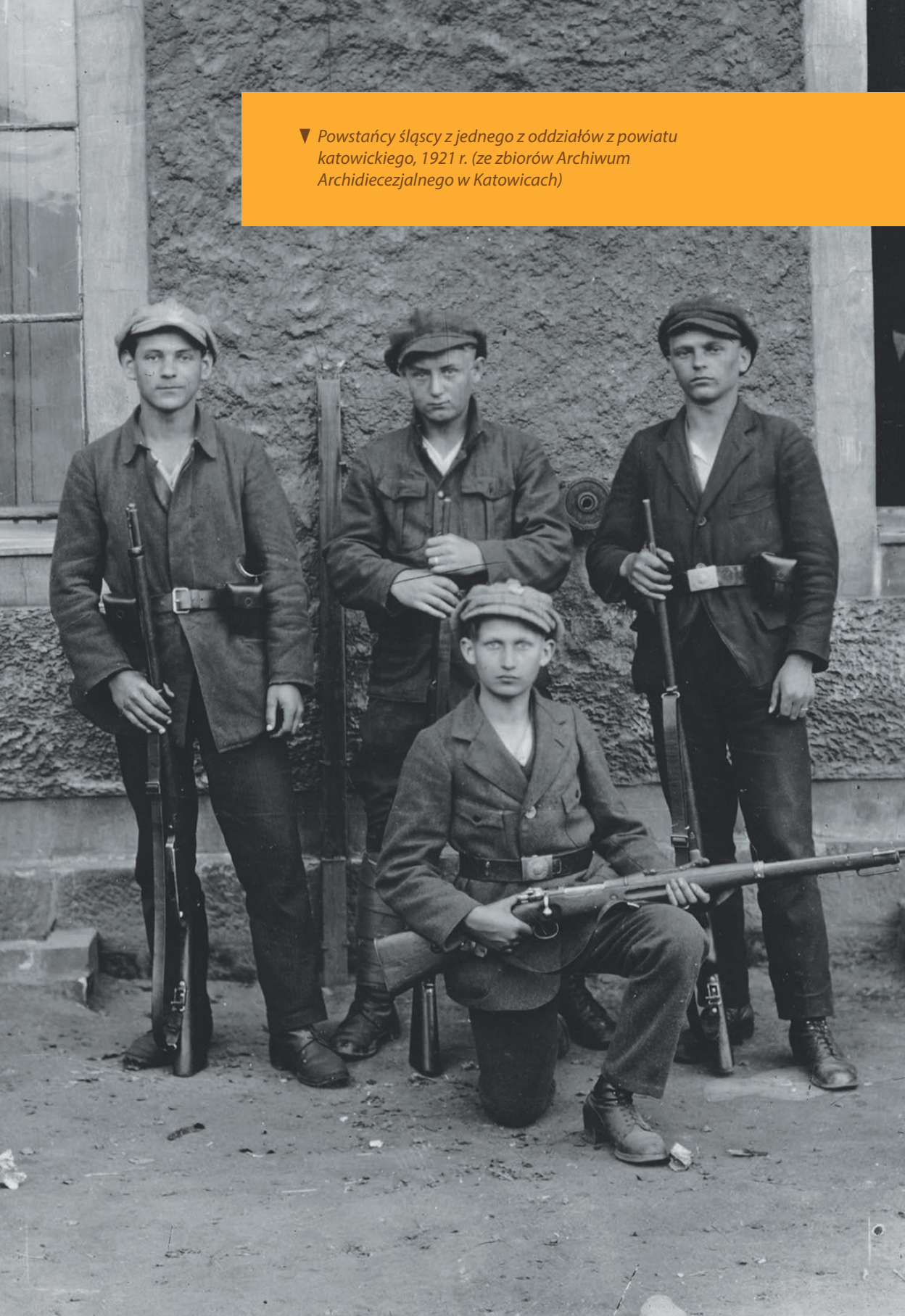
Powstania śląskie

- ▶ Szacuje się, że w I powstaniu śląskim poległo ok. 500 powstańców.
- ▶ W II powstaniu śląskim poległo ok. 150–180 powstańców. Liczba rannych jest nieznana.
- ▶ Szacuje się, że w III powstaniu śląskim poległo ok. 2000 powstańców.
- ▶ W III powstaniu brało udział ok. 9 tys. ochotników spoza Śląska, w tym przede wszystkim Wielkopolanie.
- ▶ Kobiety stanowiły 2–3 proc. uczestników powstań śląskich.

Podział Górnego Śląska

- ▶ Ostatecznie Polsce przydzielono 3 214 km² obszaru plebiscytowego (29 proc.) zamieszkałego przez 996,5 tys. mieszkańców (47,2 proc.).
- ▶ Polska otrzymała większość górnośląskiego przemysłu: 79 proc. kopalni węgla kamiennego, 67 proc. kopalni rudy cynku i ołowiu, 70 proc. hut żelaza oraz wszystkie kopalnie rudy żelaza oraz huty cynku, ołowiu i srebra.

▼ Powstańcy śląscy z jednego z oddziałów z powiatu katowickiego, 1921 r. (ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach)

KALENDARIUM

1918

- 25 / 10** – przemówienie Wojciecha Korfanteo w Reichstagu, w którym domagał się przyłączenia części Górnego Śląska do Polski
- 9 / 11** – rewolucja w Niemczech, upadek monarchii
- 11 / 11** – rozejm w Compiègne między Ententą a Niemcami, kończący I wojnę światową; powstanie niepodległego państwa polskiego

1919

- 11 / 1** – powstanie Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska
- 18 / 1** – początek konferencji pokojowej w Paryżu
- 22 / 4** – pierwsza planowana data wybuchu I powstania śląskiego
- 22 / 6** – druga planowana data wybuchu I powstania śląskiego
- 28 / 6** – podpisanie traktatu wersalskiego – decyzja o przeprowadzeniu na Górnym Śląsku plebiscytu
- 16 / 8** – masakra w kopalni „Mysłowice”
- 16/17 / 08** – wybuch I powstania śląskiego
- 24 / 08** – rozkaz Alfonsa Zgrzebnioka o zakończeniu powstania
- 1 / 10** – polsko-niemiecka umowa o amnestii dla uczestników I powstania śląskiego

1920

- 11 / 2** – przybycie do Opola Międzysojusznicznej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku i objęcie przez nią władzy na obszarze plebiscytowym
- 12 / 2** – rozpoczęcie działalności Polskiego Komisariatu Plebiscytowego w Bytomiu z siedzibą w dawnym hotelu „Lomnitz”
- 20 / 2** – mianowanie przez rząd polski Wojciecha Korfanteo polskim komisarzem plebiscytowym
- wiosna** – wzrost liczby polskich i niemieckich manifestacji w różnych miejscowościach obszaru plebiscytowego, coraz częstsze zamieszki i polsko-niemieckie starcia; polski strajk szkolny
- 28 / 5** – napad niemieckich bojówek na hotel „Lomnitz”
- 15 / 7** – uchwalenie statutu organicznego województwa śląskiego przez Sejm Ustawodawczy II RP
- 17–18 / 8** – niemieckie manifestacje w Katowicach, które przerodziły się w zbrojne zamieszki; zabójstwo dr. Andrzeja Mielęckiego, niemieckie napady na katowicką siedzibę kontrolerów powiatowych Międzysojusznicznej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku, redakcje polskich gazet, restauracje oraz Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki
- 18 / 8** – wybuch II powstania śląskiego

- 24 / 8** – rozwiązanie niemieckiej policji bezpieczeństwa (tzw. SiPo), utworzenie polsko-niemieckiej Policji Plebiscytowej (Policji Górnego Śląska, tzw. APO)
- 25 / 8** – rozkaz Wojciecha Korfatego o rozwiązaniu POW GŚl.; utworzenie Centrali Wychowania Fizycznego
- 29 / 8** – apel Wojciecha Korfatego do ludności Górnego Śląska dotyczący zakończenia walk

1921

- 20 / 3** – plebiscyt na Górnym Śląsku
- 28–30 / 04** – podjęcie decyzji o wybuchu III powstania śląskiego
- 2/3 / 05** – akcja „Mosty”; wybuch III powstania śląskiego
- 4 / 5** – rozpoczęcie działalności Naczelnej Władzy na Górnym Śląsku z Wojciechem Korfantym jako dyktatorem powstania
- 8 / 5** – zajęcie przez powstańców Góry św. Anny
- 6–10 / 5** – opanowanie rejonu Kędzierzyna przez powstańców, wyparcie wojsk niemieckich za Odrę
- 9–10 / 5** – jednostronne zawieszenie broni przez stronę polską, odezwa Korfatego wzywająca Górnoszlązaków do powrotu do pracy
- 21 / 5** – początek niemieckiej kontrofensywy, bitwa o Górę św. Anny
- 31 / 5** – odwołanie ppłk. Macieja hr. Mielżyńskiego ze stanowiska Wodza Naczelnego Wojsk Powstańczych
- 4–11 / 6** – wznowienie przez siły niemieckie działań bojowych w rejonie Góry św. Anny i Kędzierzyna
- 6 / 6** – mianowanie ppłk. Kazimierza Zenktellera dowódcą wojsk powstańczych
- 11 / 6** – podpisanie rozejmu przez stronę polską w Błotnicy Strzeleckiej
- 25 / 6** – akceptacja żądań aliantów i podpisanie rozejmu przez Niemców
- 5 / 7** – zakończenie wycofywania wojsk obu stron z Górnego Śląska
- 12 / 10** – decyzja Rady Ligi Narodów dotycząca podziału Górnego Śląska
- 20 / 10** – zatwierdzenie decyzji o podziale terenu przez Radę Ambasadorów

1922

- 20 / 6** – główne polskie uroczystości przejęcia władzy na Górnym Śląsku, zorganizowane w Katowicach
- 3 / 7** – podpisanie w Rybniku protokołu kończącego formalne przejęcie władzy przez Polskę na przyznanym jej obszarze
- 4 / 7** – wkroczenie do Rybnika wojsk polskich; zakończenie obejmowania obszaru Górnego Śląska przyznanego Polsce
- 10 / 7** – zakończenie działalności Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku
- 16 / 7** – uroczyste podpisanie pamiątkowego aktu objęcia Górnego Śląska przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej
- 10 / 10** – pierwsze posiedzenie Sejmu Śląskiego

Moduł edukacyjny

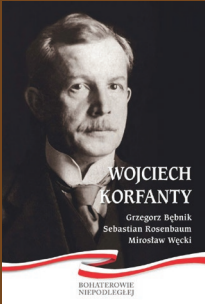
Propozycja zadań dla ucznia

1. Podziel klasę na 4 grupy. Każda z nich otrzyma materiał pomocniczy w postaci broszury z serii IPN „Bohaterowie Niepodległej” (do pobrania ze strony internetowej przystanekhistoria.pl, zakładka: biblioteka cyfrowa). Grupa I – „Wojciech Korfanty”, Grupa II – „Józef Piłsudski”, Grupa III – „Leopold Lis-Kula”, Grupa IV – „ks. Józef Wrycza”. Zadaniem każdej z grup jest opracowanie życiorysu wskazanej osoby, zgodnie z poniższym schematem. Po zaprezentowaniu pracy wszystkich grup, uczniowie wraz z nauczycielem podsumowują opracowany materiał, próbując odpowiedzieć na następujące pytania:

- Jakie dostrzegasz podobieństwa i różnice w działalności poszczególnych bohaterów?
- Na czym polegała specyfika Górnego Śląska? Jak Twoim zdaniem wpływała
- ona na pracę polskich działaczy narodowych na tym terenie?

Imię i nazwisko:
Lata życia:
Miejsce urodzenia:
Miejsce działalności:
Aktywność przed wybuchem I wojny światowej:
Aktywność w czasie I wojny światowej oraz w okresie kształtowania się granic Polski:
Czynniki, które wpłynęły na podjęcie działalności narodowej i niepodległościowej:

2. Wykorzystując broszurę IPN z serii „Bohaterowie Niepodległej” (do pobrania ze strony internetowej przystanekhistoria.pl, zakładka: biblioteka cyfrowa) wypełnij CV Wojciecha Korfantego.

Wojciech Korfanty CV Data i miejsce urodzenia: Data i miejsce śmierci: Języki obce: Zainteresowania:	CURRICULUM VITAE Wykształcenie: Przynależność partyjna: Kariera polityczna: Aktywność zawodowa: Przynależność do organizacji:
---	--

3. Na podstawie informacji umieszczonych na panelach wystawy uzupełnij poniższą tabelę, wpisując odpowiednie wydarzenia lub daty:

25 października 1918 r.	
	podpisanie traktatu wersalskiego
15 sierpnia 1919 r.	
	wybuch I powstania śląskiego
17 sierpnia 1920 r.	
	plebiscyt na Górnym Śląsku
3 maja 1921 r.	

4. Posiłkując się panelami wystawy wyjaśnij pojęcia:

- ▶ Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska
- ▶ Międzysojusznicza Komisja Rządząca i Plebiscytowa na Górnym Śląsku
- ▶ Polski Komisarjat Plebiscytowy
- ▶ „linia Korfantego”

5. Przy pomocy tabeli historycznej określ w punktach przyczyny, przebieg i skutki kolejnych powstań śląskich. Spróbuj udzielić odpowiedzi na pytanie czy powstańcom śląskim udało się osiągnąć zakładane cele?

	PRZYZYNY	PRZEBIEG	SKUTKI
I powstanie śląskie			
II powstanie śląskie			
III powstanie śląskie			

6. Odszukaj na wystawie poniższe fotografie i dopasuj do nich właściwy opis.

Siedziba Polskiego Komisariatu
Plebiscytowego w Bytomiu

Gen. Henri Le Rond, przewodniczący
Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej
i Plebiscytowej na Górnym Śląsku

Policja Plebiscytowa (APO)

Samodzielny oddział szturmowy
por. Roberta Oszka

Gen. Stanisław Szeptycki, stojący
na czele wkraczającego na Górny Śląsk
Wojska Polskiego

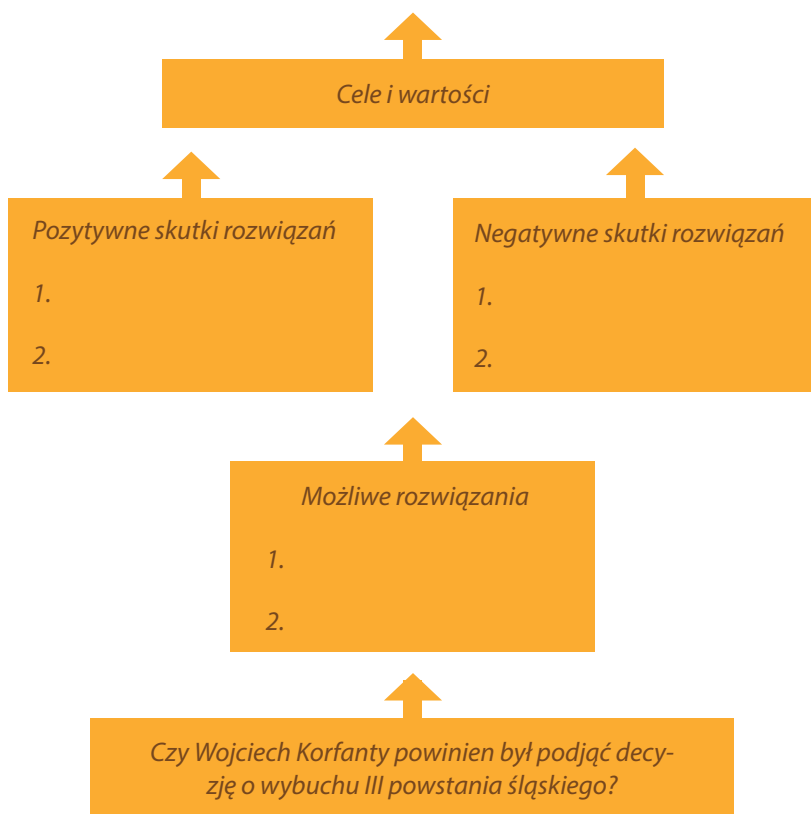
7. W oparciu o planszę Wersalskie decyzje (w broszurze na s. 10–11) wymień postanowienia konferencji paryskiej dotyczące Górnego Śląska. Czy strona polska mogła być zadowolona z takiego rozwiązania? Swoją odpowiedź uzasadnij.

8. W oparciu o planszę Alianci na Górnym Śląsku (w broszurze na s. 19–21) wskaż cele, jakie miała obecność wojsk alianckich na obszarze plebiscytowym. Oceń, czy udało się je zrealizować.

9. Przeanalizuj plakaty z planszy Przygotowania do plebiscytu (w broszurze na s. 24). Zaprojektuj polski plakat plebiscytowy. Zwróć uwagę na elementy budowy plakatu: duży format, grafika i walory artystyczne, hasła i treść oraz jego podstawowe cele: informacyjny, propagandowy.

10. Stwórz projekt Dnia Śląskiego w Twojej szkole w oparciu o informacje dotyczące poparcia udzielanego przez polskie społeczeństwo Górnemu Śląskowi i jego mieszkańcom w czasie powstań i plebiscytu.

11. Opierając się na treści wystawy oraz wiedzy zdobytej na lekcji uzupełnij schemat drzewa decyzyjnego w odniesieniu do decyzji o wybuchu III powstania śląskiego:

12. Na podstawie mapy przedstawiającej wyniki plebiscytu, umieszczonej na planszy Plebiscyt (w broszurze na s. 36), spróbuj wyznaczyć linię podziału Górnego Śląska, którą proponował Wojciech Korfanty – tzw. linię Korfantego. Porównaj narysowaną linię z linią podziału obszaru plebiscytowego z 1922 r., zaznaczoną na planszy Podział Górnego Śląska (w broszurze na s. 46). Jakie tereny głosujące za Polską znalazły się po stronie niemieckiej, a jakie głosujące za Niemcami po stronie polskiej?

13. Wykorzystując wiadomości z planszy Polska dla Śląska! (w broszurze na s. 31–32) przedstaw na czym polegała pomoc państwa polskiego dla Górnego Śląska. Które z działań i dlaczego miały Twoim zdaniem największe znaczenie dla Górnoszlązaków i ich walki o przyłączenie regionu do Polski?

14. Korzystając z literatury, prasy oraz wiadomości z Internetu przygotuj portfolio na temat wybranej przez siebie osoby, która brała udział w powstaniach śląskich i przygotowaniach do plebiscytu.

15. Przyporządkuj wydarzenie do roku, w którym miało miejsce:

powstanie Polskiego Komisariatu Plebiscytowego, akcja „Mosty”, masakra w kopalni „Mysłowice”, uchwalenie Statutu Organicznego, podpisanie traktatu wersalskiego, powstanie Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska, plebiscyt na Górnym Śląsku, napad niemieckich bojówek na hotel „Lomnitz”, bitwa o Górę św. Anny, podpisanie Aktu Objęcia Górnego Śląska przez Polskę

1919	1920	1921	1922

Przykładowe tematy esejów

1. „Należy podkreślić, że ten sam ruch powstańczy należycie pokierowany mógłby bezwzględnie mieć szanse powodzenia”.

Scharakteryzuj okoliczności wybuchu i przyczyny niepowodzenia I powstania śląskiego.

2. „Z życiem mojem związany jest nierozłącznie jeden z najważniejszych rozdziałów dziejów ludu górnośląskiego i Polski”.

Przedstaw i oceń rolę, jaką odegrał Wojciech Korfanty w przyłączeniu Górnego Śląska do Polski.

3. „17 sierpnia w południe, Niemcy pewni już ostatecznego złamania oporu Polski i proklamowania w Warszawie rządu sowiektów uderzają zbrojnie na Górnym Śląsku [...]”.

Wyjaśnij kontekst wojny polsko-bolszewickiej w II powstaniu śląskim.

Praca z tekstem źródłowym

Tekst źródłowy nr 1

[...] Mimo wielkich strat narodowych, które na Górnym Śląsku były skutkiem strasznej polityki germanizacyjnej Fryderyka [...], mimo nieznośnej presji moralnej, wywieranej na ludność przez duchowieństwo niemieckie, presji posuwającej się aż do nadużywania konfesjonatu do celów politycznych – mimo to wszystko masy ludowe pozostały w olbrzymiej większości polskie, wiernie przygotowane do swej narodowości. [...]

Twierdzenie, że język, którym mówił lud górnośląski, jest mieszanym językiem niemiecko-polskim, równa się twierdzeniu, że „plattdeutsch” jest językiem na pół tylko niemieckim. Język górnośląski jest – przeciwnie – dialektem polskim, [...], a ponadto jest to bardzo piękny stary język ludowy. W prasie i w książkach używają Górnoślązacy polskiego języka literackiego.

Delegacja niemiecka podkreśla, że Górny Śląsk zawdzięcza cały swój rozwój pracy niemieckiej. Tymczasem praca rąk, na której wspiera się przemysł i rolnictwo, składa się w przygniatającej większości [z pracy] robotników i włościan polskich. [...] Zaznaczamy, że spośród 130 000 zorganizowanych górników na Górnym Śląsku 85 000 należy do Zjednoczenia Zawodowego Polskiego [...].

Według odpowiedzi niemieckiej Niemcy nie mogą w żadnym razie zgodzić się na oddanie Górnego Śląska, ponieważ „Niemcy będą mogły spełnić swe zobowiązania, wypływające z wojny, najwyżej, jeżeli Śląsk Górny pozostanie przy nich”. Generałowie niemieccy [...], pojmując zupełnie inaczej konieczność dla Niemiec utrzymania Śląska w mowach swych, wygłoszonych w Opolu, w Katowicach i Lesznie, stwierdzili, że tylko w razie utrzymania tej prowincji będą Niemcy mogli za 25 lat stoczyć wojnę odwetową.

M. Seyda, Walka Komitetu Narodowego Polskiego o Górny Śląsk (fakty i dokumenty), Przegląd Wszechpolski, 1922, seria 2, nr 7, s. 540–543.

Polecenia do tekstu:

1. Przedstaw sposób, w jaki strona polska odnosiła się do twierdzenia, że mowa górnośląska była językiem polsko-niemieckim.
2. Oblicz, ilu spośród wszystkich zorganizowanych górników należało do polskich, a ilu do niemieckich organizacji.
3. Wyjaśnij dlaczego, zdaniem Polaków, Niemcy nie mogły zgodzić się na przyłączenie Górnego Śląska do państwa polskiego.

Tekst źródłowy nr 2

Jedną z największych trosk czołowych władz POW była sprawa uzbrojenia formacji powstańczych. Broń można było nabyć w niektórych garnizonach Grenzschutzu lub w mniejszych placówkach wojskowych. Nabywanie amunicji i broni dokonywało się w trojaki sposób, mianowicie: drogą uczciwego kupna, tajnych wypraw pod osłoną nocy oraz wypróżnienia składnicy wojskowej przy użyciu siły. W ostatnich wymienionych przypadkach zdobycz nie kosztowała ani grosza. [...]

Powiat gliwicki zaopatrywał się w broń przeważnie w hali lotniczej i koszarach 22 pułku piechoty w Gliwicach. [...] Broń tę zdołano ulokować w własnym głównym magazynie broni, który się znajdował u Wieczorka Franciszka w Wojtowej Wsi. Domostwo tego nieustraszonego człowieka porównane być mogło z prawdziwym arsenałem. Na strychu, w piwnicach, w stodole – wszędzie było pełno broni. Skrzynie z amunicją były zakopane w stodole. Granaty ręczne powstańcy fabrykowali we własnych wytwórniach. Sporządzano je przeważnie z tzw. smarownic, które przynoszono z hut i kopalń. Górnicy – powstańcy dostarczali potrzebny do fabrykacji materiał wybuchowy. Granaty własnego wyrobu zostały kilkakrotnie wypróbowane, przy czym stwierdzono, że działają precyzyjnie i pękają z ogromnym hukiem.

J. Grzegorzek, *Pierwsze powstanie śląskie 1919 r. w zarysie*, Katowice 1935, s. 49–51.

Polecenia do tekstu:

1. Wskaż główny problem, z jakim borykali się dowódcy Polskiej Organizacji Wojskowej Górnego Śląska przed wybuchem I powstania śląskiego.
2. Wymień sposoby zdobywania broni przez Górnosłazaków. Który z nich był Twoim zdaniem najbardziej efektywny?
3. W oparciu o powyższy tekst oraz planszę I powstania śląskie, oceń czy działania podejmowane przez peowiaków w kwestii uzbrojenia były skuteczne.

Tekst źródłowy nr 3

W rodzinnej miejscowości zajęłam się przede wszystkim organizacją nauki języka polskiego dla dzieci. Mówiły one gwarą śląską, ale nie umiały czytać i pisać po polsku, a ich wiadomości o Polsce, wynoszone ze szkoły niemieckiej, były bardzo skąpe lub wręcz fałszywe.

Klasę urządzono w moim domu, gdzie opróżniono jedną z większych izb, zainstalowano tam prowizoryczne ławki na belkach, stoły oraz tablice do pisania. Ściany ozdobiono orłem polskim oraz wizerunkami wieszczów. Początkowo była tylko jedna klasa, ale po dwóch tygodniach ilość uczniów zwiększyła się z dziesięciu do osiemdziesięciu. Ani groźby, ani kary surowej chłosty, stosowane przez nauczycieli niemieckiej szkoły, nie powstrzymały uczniów od dalszego chodzenia na lekcje. Dzieci nieraz zgłaszały się do mnie prosto ze szkoły, pokazując ręce sine od uderzeń lub naderwane małżowiny uszne i trzęsąc się jeszcze ze zdenerwowania. Mimo terroru nie lękały się donosiciele, którzy następnego dnia przekazywali niemieckiemu nauczycielowi wiadomość o tym, że dzieci nadal się uczą w polskiej szkole, śpiewają i tańczą stare śląskie tańce, którymi zwykle kończono naukę. Podobne kursy języka polskiego prowadziłam również w Siemianowicach dla załóg administracyjnych i technicznych fabryk oraz kopalń. Z zajęć mogłam bezpiecznie wracać wieczorem jedynie pod ochroną polskiej straży, która mi stale towarzyszyła.

S. Mazurek, *W służbie polskiego szkolnictwa na Śląsku*, [w:] *Wspomnienia nauczycieli śląskich*, wyb. i oprac. S. Kędryna i A. Szefer, pod red. K. Popiołka, Katowice 1970, s. 95–97.

Polecenia do tekstu:

1. Napisz, na jakim poziomie była wiedza najmłodszych mieszkańców Górnego Śląska o historii i kulturze polskiej. W oparciu o tekst źródłowy i plansze wystawy odpowiedź z czego to wynikało?
2. Omów warunki, w jakich Stefania Mazurek prowadziła kursy języka polskiego.
3. Wyjaśnij, na czym polegała rola nauczycieli w szerzeniu polskiej świadomości narodowej na Górnym Śląsku.

Tekst źródłowy nr 4

[...] Gdy jednak propozycje Wysokiej Komisji Międzysojuszniczej Rządzącej i Plebiscytowej w Opolu co do podziału Górnego Śląska dostały się do wiadomości szerokich kół polskich robotników i chłopów, którzy od wieków są przedmiotem niesumiennego wyzysku i brutalnej polityki represji ze strony Prus i Niemiec, ogarnęła te masy bezgraniczna rozpacz na myśl, że znowu mogą powrócić pod jarzmo prusko-niemieckie. Ludność zdecydowana na wszystko dowiedziała się o raporcie i propozycjach Komisji Międzysojuszniczej w Opolu w niedzielę dnia 1 maja po południu o godzinie czwartej, a w poniedziałek rano samorzutnie rozpoczęła strajk generalny. Wszystkie kopalnie i huty stanęły. Trzysta tysięcy robotników strajkuje, a włościanie górhośląscy zsolidaryzowali się z nimi. W dwudziestu czterech godzinach po otrzymaniu hiobowej wieści, że Komisja Międzysojusznicza w Opolu w propozycjach dotyczących podziału Górnego Śląska pomiędzy Polską a Niemcami uwzględniła około 35 procent głosów oddanych za połączeniem Górnego Śląska z Polską, ludność samorzutnie pochwyciła za broń, która w wielkich miastach przywożona była przez Niemców na teren plebiscytowy i którą od tajnych niemieckich organizacji za tanie pieniądze było można kupować, i w przeciągu dwunastu godzin zaokupowała powiaty — Pszczyna, Rybnik, Katowice, Zabrze, częściowo Racibórz i Koźle, a olbrzymi ten ruch żywiołowy jeszcze nie ustał, lecz posuwa się coraz więcej na zachód [...]. Aby ten odruch rozdrażnienia ludu uzbrojonego nie zmienił się pod wpływem zbrodniczych jednostek w anarchię, stanęłam na żądanie powstańców i robotników strajkujących na czele tego ruchu, aby go ująć w ramy organizacyjne i zapobiec morderstwom, gwałtom i rabunkom, i przywrócić czym prędzej porządek publiczny i normalny tryb życia. [...] W interesie pokoju i ludzkości proszę o natychmiastowe wyznaczenie linii demarkacyjnej.

Wojciech Korfanty

Wiek XX w źródłach, wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 1998.

Polecenia do tekstu:

1. Posiłkując się tekstem źródłowym oraz mapą z planszy Plebiscyt wyjaśnij, dlaczego strona polska nie chciała zgodzić się na francusko-brytyjski projekt podziału górnośląskiego obszaru plebiscytowego.
2. Przedstaw sposób, w jaki Wojciech Korfanty argumentował decyzję o rozpoczęciu III powstania śląskiego.

Teksty źródłowe nr 5, 6, 7

Podczas incydentów [w Katowicach] demonstranci próbowali przebić się przez kawalerię i policyjne blokady zabezpieczające ulicę, na której znajduje się budynek Międzysojuszniczej Komisji. Z domu naprzeciw siedziby padły strzały i rzucono granat, który spowodował ofiary wśród manifestantów. Żołnierze pilnujący budynku Komisji użyli wtedy swojej broni. Dr Mielęcki, polski poseł i lider, który opatrywał rannych został zabity przez rozwścieczony tłum. Wybuchła zacięta walka wokół budynku Komisji. Padły kolejne strzały i rzucono kolejne granaty, ale bez ofiar. (...) Wczoraj po południu główne ulice zostały zajęte przez oddziały francuskie uzbrojone w karabiny maszynowe i wsparte samochodami pancernymi. Uczestniczył również jeden oddział włoski. Przywódcy związków zawodowych usiłują uspokoić ludność. Ogłoszenie wiadomości o przybyciu pod Katowice polskich powstańców wywołało panikę. Splądrowano sklepy, zdeptano kilka osób. Nieopodal Katowic, w Dębie, doszło do walk pomiędzy Polakami a Niemcami.

Notatka z francuskiego dziennika „Le Figaro” na temat powstania na Górnym Śląsku

W okręgu przemysłowym sytuacja bez zmiany.

Pod Kędzierzynem i Starym Koźlem toczyły się wczoraj wieczorem ciężkie walki pomiędzy silnymi oddziałami nieprzyjacielskimi a grupą Cymsa i Fojkisa. Bataliony powstańcze w brawurowym ataku zajęły po półtoragodzinnej walce koncentrycznym szturmem dworzec i miasto Kędzierzyn, zdobywając 15 karabinów maszynowych i 100 tys. naboji. Po stronie niemieckiej brały udział w walkach dwa pociągi pancerne. Nadto zdobyto 43 lokomotywy i 1500 wagonów. Podkreślić należy znakomite zachowanie się wszystkich biorących w walkach batalionów. (...)

Na skutek porozumienia się Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych z władzami koalicyjnymi operacje wojskowe zostały wstrzymane i ustalona linia demarkacyjna, na której zatrzymały się oddziały powstańcze. Linia ta odpowiada w zupełności tym stanowiskom, jakie zajęły oddziały powstańcze. Władze koalicyjne przyjęły gwarancję utrzymania tej linii i przeprowadzenia zawieszenia broni. Linia demarkacyjna biegnie wzdłuż Odry (...), następnie przez Kędzierzyn, na zachód Ujazdu, Wielkich Strzelec i Kolonowskiej, na wschód od Dobrodzienia, przez Bocianowice (powiat oleski) do granicy polskiej.

Relacja górnośląskiej gazety „Katolik” z walk powstańczych

Wiadomości dotychczasowe o zaburzeniach na Górnym Śląsku nie są jeszcze zupełnie jasne. Nie znamy jeszcze ostatecznych przyczyn, ani wszystkich wypadków, które popchnęły ludność polską do rozpaczliwego aktu samoobrony. Z dotychczasowych relacji o stosunkach śląskich wiemy, że już od dawna ze strony polskiej odczuwano jako rzecz nie dającą się znieść ucisk niemiecki, prześladowanie żywiołu polskiego, a zwłaszcza gwałty Grenzschutzu. I wiemy także, że równocześnie ze strony niemieckiej starano się sztucznie wytworzyć na Górnym Śląsku anarchię, ciągłe strajki i propagandę bolszewizmu, upatrując w tym dla Niemców korzyść polityczną i gospodarczą. Zdaje się, że ostateczne hasło do wybuchu dał narodowy czynnik polski, zagrożony prześladowaniem, ale że równocześnie odpowiedział na ten wybuch aktami gwałtu czynnik niemiecki, popychany jako kontrakcja przeciw Polakom z Berlina. Zapewne najbliższe dni przyniosą wyjaśnienie wszystkich szczegółów tej akcji i kontrakcji.

Relacja krakowskiego dziennika „Czas” dotycząca powstania na Górnym Śląsku

Polecenia do tekstów:

Przeczytaj powyższe fragmenty gazet z lat 1919–1921. W oparciu o plansze wystawy elementarnej wykonaj polecenia i odpowiedz na pytania:

1. Przyporządkuj poszczególnym fragmentom artykułów cyfry: I, II, III, odpowiadające kolejnym powstaniom.
2. Na podstawie jakich informacji zawartych w artykułach oraz wystawie elementarnej rozpoznałeś powstania?
3. Spróbuj odpowiedzieć, czym spowodowane było powstanie opisane we francuskiej gazecie? Dlaczego dziennikarz użył sformułowania, że „powstańcy przybyli pod Katowice”?
4. Zinterpretuj zdanie zawarte w artykule gazety „Katolik”: „Linia ta odpowiada w zupełności tym stanowiskom, jakie zajęły oddziały powstańcze”. O jakiej linii mówi dziennikarz?
5. Spróbuj wyjaśnić, z czego wynika pełen niepewności ton artykułu zamieszczonego w krakowskim dzienniku „Czas”?

Materiał źródłowy

Ulotka propagandowa z okresu przygotowań do plebiscytu, ze zbiorów Biblioteki Śląskiej w Katowicach

Polecenia do źródła:

1. Określ z jakim rodzajem źródła historycznego masz do czynienia.
2. Scharakteryzuj, w jaki sposób autor powyższej ulotki przedstawił Polskę i Niemcy. Wskaż elementy graficzne, które o tym świadczą.
3. Porównaj ulotki propagandowe zawarte w ćwiczeniu z plakatami propagandowymi umieszczonymi w wystawie na planszy Przygotowania do plebiscytu (w broszurze na s. 24). Wskaż podobieństwa i różnice w użytych języku propagandowym.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

„Aby utrzymać porządek”. Raporty wojsk francuskich z okresu II powstania śląskiego (lipiec–wrzesień 1920 roku), red. G. Bębnik, S. Rosenbaum, Katowice–Warszawa 2020.

Atlas Górnego Śląska 1919–1922. Wybór źródeł kartograficznych, oprac. G. Bębnik, M. Mączka, S. Rosenbaum, M. Węcki, Katowice 2022.

Bębnik G., Rosenbaum S., Węcki M., *Wojciech Korfanty 1873–1939*, Warszawa 2023.

Dudała H., Węcki M., *Kronika czasu przełomu. Górny Śląsk w latach 1919–1926 na fotografiach Stefana Pierchalskiego*, Katowice–Warszawa 2019.

Encyklopedia Powstań Śląskich, Opole 1982.

Fic M., *Plebiscyt górnośląski 20 marca 1921 roku. Najbardziej demokratyczna forma wyboru?* Warszawa 2022.

Fic M., Masnyk M., Ojdana J., Szawan K., *Pamięć o III powstaniu śląskim w symbolach i wspomnieniach*, Opole 2021.

Grudniewski J., Kaczmarek R., Węcki M., *Powstania śląskie 1919–1920–1921: uczestnicy – pomniki – rocznice*, Katowice 2011.

Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu, red. J. Bahlcke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice 2011.

Iwaszkiewicz W., Lis M., Zajączkowska U., „Hej, Ślązacy naprzód marsz...”. *Powstania śląskie 1919, 1920, 1921 na fotografiach*, Opole 2011.

Kaczmarek R., *Powstania śląskie 1919–1920–1921. Nieznana wojna polsko-niemiecka*, Warszawa 2019.

Korfanty W., „Górny Śląsk to wielka rzecz”. *Wystąpienia na forum Sejmu Śląskiego I kadencji (1922–1929)*, wybór i oprac. S. Rosenbaum, M. Węcki, Katowice–Warszawa 2022.

Korfanty W., „Sądu historii się nie obawiam”. *Wystąpienia na forum Sejmu Śląskiego II i III kadencji (1930–1935)*, wybór i oprac. S. Rosenbaum, M. Węcki, Katowice–Warszawa 2023.

Krzyk. J., *Spacerownik powstańczy*, Katowice 2011.

Krzyk. J., *Wojna papierowa. Powstania śląskie 1919–1921*, Katowice 2014.

Linek B., *Niemcy wobec Górnego Śląska (1918–1922). Szkice historyczne*, Opole 2022.

Lusek J., *Zanim nastała Polska... Praca społeczna kobiet w okresie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku. Wybór relacji*, Bytom 2019.

Na granicy. Codziennosc w podzielonym regionie, red. Skrabania D., Smolorz D., Ratingen–Bytom 2023.

Parys P., *Niezapomniane. Kobiety w czasie powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku*, Katowice 2020.

Polskę widzieli... Album fotografii z okresu powstań i plebiscytu na Górnym Śląsku ze zbiorów

- Muzeum Górnśląskiego w Bytomiu*, oprac. M. Droń, P. Jagieła, J. Lusek, Bytom 2019.
- Powstania śląskie i plebiscyt górnśląski. Perspektywa edukacyjna, muzealna i naukowa*, red. K. Kleszcz, K. Szawan, Opole 2022.
- Powstania śląskie i plebiscyt górnśląski w przestrzeni publicznej. Kinematografia – muzyka – literatura – publicystyka*, red. M. Fic, M. Węcki, Katowice–Warszawa 2020.
- Rok 1918 na Górnym Śląsku. Przełom społeczno-polityczny i jego konsekwencje*, red. S. Rosenbaum, Warszawa–Katowice–Gliwice 2020.
- Rok 1919 na Górnym Śląsku. Czas eskalacji konfliktów*, red. K. Gwóźdź, S. Rosenbaum, Warszawa–Katowice–Tarnowskie Góry 2021.
- Rok 1920 na Górnym Śląsku. Alianci – kampania plebiscytowa – powstanie*, red. Z. Gołasz, S. Rosenbaum, Warszawa–Katowice–Gliwice 2022.
- Rok 1921 na Górnym Śląsku. Tom I. Wokół plebiscytu górnśląskiego*, red. S. Rosenbaum, D. Skrabania, M. Węcki, Katowice–Warszawa 2025.
- Rok 1921 na Górnym Śląsku. Tom II. Wokół III powstania śląskiego*, red. S. Rosenbaum, D. Skrabania, M. Węcki, Katowice–Warszawa 2025.
- Rok 1922 na Górnym Śląsku. Granice – administracja – społeczeństwo*, red. S. Rosenbaum, M. Węcki, Katowice–Warszawa 2019.
- Słownik Powstań Śląskich. Tom 1*, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2019.
- Słownik Powstań Śląskich. Tom 2*, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2020.
- Słownik Powstań Śląskich. Tom 3*, red. M. Fic, R. Kaczmarek, Katowice 2021.
- Smolorz D., 1919–1922. *Spór o Górny Śląsk. Plebiscyt i podział regionu*, Gliwice 2021.
- Tomecki Z., Becla G., Oszek. *Zmagania z legendą*, Warszawa 2022.
- W obcym kraju... Wojska sprzymierzone na Górnym Śląsku 1920–1922*, red. S. Rosenbaum, Katowice 2011.
- Wybrane artykuły z: *Czasy Pismo* (półrocznik wyd. przez IPN Katowice) oraz *Śląski Almanach Powstańczy* (rocznik wyd. przez IPN oraz Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach).

POLECAMY

Publikacje z serii wydawniczej Oddziałowego Biura Edukacji Narodowej IPN w Katowicach popularyzującej historię regionu

Bębnik G., Rosenbaum S., Węcki M., *Wojciech Korfanty*, Katowice 2023.

Bębnik G., Rosenbaum S., Węcki M., *Wojciech Korfanty*, Katowice 2020 (wersja anglojęzyczna).

Gołasz Z., *„Oczy całego świata skierowane są teraz na Górny Śląsk”. Rok 1919 na Górnym Śląsku*, Katowice 2019.

Gołasz Z., *Robert Oszek (1896–1938) Żołnierz niepodległej*, Katowice 2018.

Skoczek R., *„Nie żałuję swej decyzji przyjscia na Śląsk”. Wielkopolek na Górnym Śląsku – dr Ignacy Nowak (1887–1966)*, Katowice 2025.

Korol-Chudy A., *Katowice w centrum powstań śląskich i plebiscytu. Przewodnik historyczno-edukacyjny*, Katowice 2025 (dostępna wersja drukowana i pdf online).

Skoczek R., *Bramy do Polski 1922*, Katowice 2022 (dostępna wersja drukowana i pdf online).

Skoczek R., *„Nie żałuję swej decyzji przyjscia na Śląsk”. Wielkopolek na Górnym Śląsku – dr Ignacy Nowak (1887–1966)*, Katowice 2025.

Skoczek R., *Rok 1920 na Górnym Śląsku*, Katowice 2020.

Skoczek R., *Rok 1921 na Górnym Śląsku*, Katowice 2021.

Do pobrania z internetu: ipn.gov.pl, przystanekhistoria.pl

- Infografika *I Powstanie Śląskie. Geneza. Przebieg. Skutki*, oprac. Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Katowicach.
- Infografika *II Powstanie Śląskie. Geneza. Przebieg. Skutki*, oprac. Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Katowicach.
- Infografika *Plebiscyt na Górnym Śląsku*, oprac. Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Katowicach.
- Infografika *III Powstanie Śląskie. Geneza. Przebieg. Skutki*, oprac. Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Katowicach.
- Infografika *Województwo śląskie w II RP (1922–1939)*, oprac. Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Katowicach.
- Dodatek prasowy *I Powstanie Śląskie 1919 roku*, oprac. IPN oraz Polska Presse sp. z o.o., wyd. 12 sierpnia 2019.
- Dodatek prasowy *Czas odwagi. 100. rocznica I powstania śląskiego – sierpień 1919 r.*, oprac. IPN oraz Gość Niedzielny, wyd. 18 sierpnia 2019.

- Dodatek prasowy *Powstaniec*, oprac. IPN oraz Stowarzyszenie Pokolenie, wyd. 2016.
- Dodatek prasowy *II Powstanie Śląskie 1920 roku*, oprac. IPN oraz Polska Presse sp. z o.o., wyd. 10 sierpnia 2020.
- Dodatek prasowy *100-lecie. Powstania Śląskie 1921*, oprac. IPN oraz Polska Presse sp. z o.o., wyd. 26 kwietnia 2021.
- Dodatek prasowy *„Do Polski! 1922 – Przyłączenie części Górnego Śląska do II Rzeczypospolitej”*, oprac. IPN oraz Polska Presse sp. z o.o., wyd. 13 czerwca 2022.
- Dodatek prasowy *Powrót. 100-lecie przyłączenia części Górnego Śląska do Polski*, oprac. IPN oraz Gość Niedzielny, wyd. 19 czerwca 2022.
- Dodatek prasowy *Wojciech Korfanty (1873–1939)*, oprac. IPN oraz Polska Presse sp. z o.o., wyd. 23 czerwca 2023.
- Reprint mapy *Wyniki plebiscytu śląskiego (20 marca 1921)*, wyd. IPN.
- *Pokoloruj historię. Górny Śląsk w czasie powstań śląskich. Kolorowanka edukacyjna dla dzieci*, wyd. IPN, Katowice 2020.
- Bębnik G., Rosenbaum S., Węcki M., *Wojciech Korfanty*, Warszawa 2020 (broшуra IPN z serii *Bohaterowie Niepodległej*).
- Iwaszkiewicz W., *Alfons Zgrzebniok*, Warszawa 2021 (broшуra IPN z serii *Bohaterowie Niepodległej*).
- Kościński Z., *Kazimierz Zenkter „Warwas”*, Warszawa 2019 (broшуra IPN z serii *Bohaterowie Niepodległej*).
- Szlachta D., *Józef Rymer*, Warszawa 2021 (broшуra IPN z serii *Bohaterowie Niepodległej*).
- Szlachta D., *Ksiądz Jan Brandys*, Warszawa 2022 (broшуra IPN z serii *Bohaterowie Niepodległej*).
- Węcki M., *Powstańcy śląscy*, Warszawa 2017 (broшуra IPN z serii *Patroni naszych ulic*).

Warto odwiedzić

- Muzeum Śląskie w Katowicach – wystawa stała *Światło historii. Górny Śląsk na przestrzeni dziejów*
- Muzeum Historii Katowic – wystawa stała *Z dziejów Katowic*
- Muzeum Powstań Śląskich w Świętochłowicach
- Muzeum Czynu Powstańczego w Górze św. Anny – oddział Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu

Portale internetowe

- powstancyslascy.pl – projekt w ramach obchodów stulecia Archiwów Państwowych
- edus.ibrbs.pl/powstania-slaskie – scenariusz lekcji
- powstaniaslaskie.com.pl – Filmowa Encyklopedia Powstań Śląskich

Wystawy IPN Katowice do wypożyczenia

- ▶ *Robert Oszek (1896–1938) – żołnierz Niepodległej* – wystawa wewnętrzna złożona z 9 plansz roll-up
- ▶ *Rok 1919 na Górnym Śląsku* – wystawa wewnętrzna złożona z 9 plansz roll-up
- ▶ *Rok 1920 na Górnym Śląsku* – wystawa wewnętrzna złożona z 9 plansz roll-up
- ▶ *Rok 1921 na Górnym Śląsku* – wystawa wewnętrzna złożona z 9 plansz roll-up
- ▶ *Bramy do Polski 1922* – wystawa wewnętrzna (15 plansz roll-up) i plenerowa (15 paneli formatu 100x200 cm na 5 stelażach wystawienniczych)
- ▶ *Wielkopolanin na Górnym Śląsku – dr Ignacy Nowak (1887–1966)* – wystawa plenerowa (istnieje możliwość prezentacji we wnętrzach) złożona z 12 paneli o wymiarach 200x100 cm na 4 stelażach wystawienniczych
- ▶ *Powstania śląskie 1919–1921* – wystawa elementarna gotowa do wypożyczenia w wersji wewnętrznej (15 plansz roll-up) i plenerowej (15 paneli formatu 100x200 cm na 5 stelażach wystawienniczych)
- ▶ *Wojciech Korfanty* – wystawa elementarna biograficzna gotowa do wypożyczenia do prezentacji we wnętrzach (18 plansz roll-up formatu 100x200 cm)

Galeria Plakatu Powstańczego

- ▶ projekt edukacyjny, realizowany przez Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Katowicach - plakaty, drukowane w formacie A2, przedstawiają sylwetki osób zaangażowanych w działania powstańcze i plebiscytowe; każdy z nich powstaje w oparciu o archiwalną fotografię, opatrzoną krótkim biogramem
- ▶ wydruki dostępne są w Przystanku Historia – Centrum Edukacyjnym IPN w Katowicach im. H. Sławika przy ul. św. Jana 10 do wyczerpania nakładu
- ▶ cała galeria do obejrzenia w odpowiednich zakładkach na stronach internetowych ipn.gov.pl i edukacja.ipn.gov.pl

„Powstańcy to wiara, nadzieja i cud” – ocalmy groby Powstańców Śląskich od zapomnienia!

- ▶ tworzenie ewidencji grobów powstańców śląskich na terenie całego kraju
- ▶ w ramach akcji organizowane są uroczystości „Tobie Polsko” czyli oznaczanie grobów powstańczych okolicznościową plakietą
- ▶ koordynatorem akcji jest Oddziałowe Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN w Katowicach, tel.: (32) 207 08 03, (32) 207 08 00, email: grobypowstancowslaskich@ipn.gov.pl

NOTATKI NAUCZYCIELA

KONTAKT

Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Katowicach

Przystanek Historia – Centrum Edukacyjne IPN w Katowicach im. H. Sławika,
ul. św. Jana 10, III p., tel. **32 207 07 00**, e-mail: sylvia.dziurok@ipn.gov.pl

Wypożyczanie wystaw: tel. **32 207 07 12**

e-mail: michal.miwa-mlot@ipn.gov.pl

Czy wiesz, że...

Polski Komitet Plebiscytowy na powiat katowicki, utworzony w lutym 1920 r., początkowo mieścił się w hotelu „Residenz” przy ul. św. Jana 10 w Katowicach. Szefem biura był lekarz, dr Henryk Jarczyk. Z dniem 1 lipca 1920 r. siedzibę komitetu przeniesiono do hotelu „Deutsches Haus” przy ul. Heinzla (obecnie ul. Plebiscytowa 1). W kamienicy, gdzie znajdował się hotel Residenz, funkcjonuje obecnie Przystanek Historia – Centrum Edukacyjne IPN w Katowicach im. Henryka Sławika. Swoją siedzibę ma tam również Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

ISBN 978-83-8098-315-1